

XIV.-XVI. ASIRLARDA, AVRUPA ATEŞLİ SİLAH
TEKNOLOJİSİNİN OSMANLILARA AKTARILMASINDA ROL
OYNAYAN AVRUPALI TEKNİSYENLER
(TÂİFE-İ EFRENCİYÂN)

SALİM AYDÜZ

Buldukları coğrafi yapı itibariyle farklı milletlere mensup insanlarla birlikte yaşama durumunda bulunan Osmanlılar, asırlarca süren bu birlikteliği karşılıklı huzur, menfaat ve fayda esasına göre tesis ederek, gayr-i müslim insanlarla uyumlu birtakım ilişkilere girmişlerdir. Ne var ki bu ilişkilerin Osmanlıların kuruluş yıllarındaki cereyanı hususunda mevcut kaynaklar bize yeterli bilgi vermediğinden, bu ilişkilerin boyutlarını tesbit etmek oldukça güçtür. Ayrıca, tâife-i efrenciyanın, Avrupa'da gelişen ateşli silahlarla ilgili yeni teknolojilerin Osmanlılara geçmesindeki rolleriyle, saray teşkilâtında bunlara verilen vazifelerin neler olduğu konuları da şimdiye kadar incelenmemiştir. 'Efrenc' tâbiriyle kastedilen bu Avrupa asıllı kişilerin Osmanlı Devleti'nde bir meslek grubu haline gelmeleri ve devlet kadrosunda düzenli ücret almalarının ne zaman ve nasıl gerçekleştiği meselesi de tam olarak bilinmemektedir. Makalede bu soruların cevabını oluşturacak taife-i efrenciyanın Osmanlı Devleti'ndeki konumu ve hakkındaki yeni bilgiler, arşiv belgeleri ve seyahatnâmelerin ışığı altında incelenecektir.

Osmanlılar, Avrupa'da hususiyetle askerî sahada ortaya çıkan yeni ilmi ve teknolojik gelişmeleri takip etmede oldukça dikkatli olduklarından dolayı, yenilikleri kendi ordularına transfer etmek için, Avrupalı gayr-i müslim usta ve teknisyenlerden çeşitli şekillerde ve yerlerde faydalanmışlardır. Daha ziyade devletin askerî alandaki ihtiyaçlarını karşılamak için istihdam edilen bu kişilere genel olarak efrenciyân denilmekteydi. Fransızca Franc'dan yapılmış bir kelime olan efrenc, coğrafi bir tâbir olarak 'Avrupalı' manasına gelmektedir. Efrenciyân kelimesi ise, frenklere yani Avrupalılara mensup manasındaki efrencî kelimesinin çoğulu olup İslâm dünyasına, Orta Çağ'da Bizanslılar vasıtasıyla geçmiştir¹. Osmanlı müellifleri, efrenc tabiri ile, bazen devlet hizmetlerinde bulunan Avrupa asıllı gayr-i müslimleri, bazen de

¹ Ş. Sami, *Kâmûs-u Türkî*, İstanbul 1317, s. 136; B. Lewis, "Ifrandj", El2, III, 1044.

Avrupa'daki düşmanlarını ve reâyâ statüsündeki zimmîleri² kastetmekteydi. Frengî veya efrencî kelimesi ise, coğrafi açıdan Avrupa'yı ifade etmektedir. Meselâ, XVII. yüzyıl tarihçilerinden İbrahim Mülhemî'nin (ö. 1650) Avrupa tarihi ile ilgili eseri *Tarih-i Mülûk-u Rûm ve Efrenc*³ ile Kâtip Çelebi'nin aynı konudaki *Frengî Tarih*⁴ isimli tercümesi buna ait örneklerdendir. Devlet hizmetinde olmadığı halde, İstanbul veya diğer şehirlerde, çeşitli zanaatlarla uğraşan gayr-i müslimlere de zaman zaman aynı şekilde hitap edilirdi.

Bu çalışmada, bilhassa saray teşkilâtı ve ordu hizmetinde istihdam edilen efrenciyânın, Avrupa'da gelişen ateşli silahlarla ilgili yeni bilgi ve teknolojinin aktarılmasındaki yeri incelenecektir. Diğer yandan kaynakların elverdiği ölçüde, tâife-i efrenciyân olarak adlandırılan bu grupta yer alan Avrupalı kişilerin milliyetlerini de mümkün mertebe belirlemeye çalışacağız.

Osmanlılar ateşli silahlarla, Avrupa'da bir savaş aracı olarak kullanılmaya başlandığı XIV. yüzyıl ortalarından itibaren ilgilenmeye başlamışlardır. Bu ilgileri zamanla artmıştır. Bu artış silahların önce transferi daha sonra da üretimi sürdürme ve kaliteyi arttırmada Avrupalı ustaların kullanılmasıyla paralel olarak gitmiştir. Osmanlıların ateşli silahları büyük ölçüde tanımaları, Balkanlar'a geçtikten sonra, Orta Avrupa devletleriyle olan ilk münasebetleri neticesinde olmuştur. Özellikle XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlar'da yapılan savaşlar neticesinde, yeni ateşli silah teknolojisi Osmanlıların eline geçmiş ve bundan sonra Osmanlılar bu silahları geliştirerek daha etkin bir tarzda savaşlarda ve kale muhasaralarında kullanmışlardır. Ateşli silahların savaşların kaderindeki büyük rolünü kısa zamanda anlayan Osmanlılar, bu silahların sayısını ve gücünü arttırmak için büyük gayret sarfetmişlerdir. Bunun için de, bir taraftan savaşlarda mağlup ettiği orduların silahlarını alırken diğer taraftan, oldukça erken tarihlerden itibaren çeşitli Avrupa devletlerinden silah ve malzeme satın alma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca savaşlarda ele geçirilen silah ve mühimmât imalathanelerini de

² Meselâ, İstanbul'a ait bir muhasebe defterinde Kefe'li bir cemaat, *Efrenciyân-ı Kefe* şeklinde kaydedilmiştir. Bk. Ö.L. Barkan, "Fatih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına ait Muhasebe Bilançoları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-4, 307. Aynı sırda bir başka Osmanlı şehri olan Trabzon'da yaşayan Venedik ve Ceneviz asıllı Latin Katolik ahali için de Osmanlı Tahrir defterleri "Mahalle-i Efrenciyân" tabirini kullanmaktadır. Bk. Heath W. Lowry, "The Question of Trabzon's Efrenciyân Population: 1486-1583", *VIII. Türk Tarih Kongresi 11-15 Ekim 1976*, cilt II, Ankara 1981, s. 1493-1501.

³ B. Lewis, *İslam in History*, London 1971, s. 106.

⁴ O.Ş. Gökyay, "Katip Çelebi", *Katip Çelebi*, Ankara 1991, s. 54-55.

(mürettebatıyla birlikte) işletmeye devam etmişlerdir. Bunun yanında bunları kullanan ve imal eden gayr-i müslim usta ve teknisyenleri de savaşlarda esir almışlar ve istihdam etmişlerdir. Bu şekilde başlayan ateşli silahların imali ve kullanımı, daha sonra bunların yanında yetişen Türk ustaların ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen teknisyenlerin çalışmalarıyla genişleyerek devam etmiştir⁵. Esir veya zimmi statüsünde olan Hıristiyan top döküm ustaları ve topçuları, son dönemlere kadar -ihtidaya zorlanmadan- istihdam edilmişlerdir⁶. Gayr-i müslimlerin çeşitli devlet birimlerinde çalıştırılması meselesi daha önceki İslâm devletlerinde de olduğu gibi, Osmanlılarda aynen devam ettirilmiştir⁷.

Osmanlılarda yeni bilim ve teknolojinin aktarılmasına karşı herhangi bir kapalılık söz konusu olmadığından dolayı, bu husus hemen hemen hiçbir

⁵ Djurdjica Petroviç, "Fire-arms in the Balkans on the Eve of and After Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *War Tecnology and Society in the Middle East*, ed. V.J. Parry and M.E. Yapp, London 1975, s. 164 vd.; Rhoads Murphey, "Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenleri Sivil ve Askeri Uygulamalardaki Rolü", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar yeni Görüşler*, (yay. haz. E. İhsanoğlu), İstanbul 1992, s. 7-14; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, yay. (haz. E. İhsanoğlu), İstanbul 1992, s. 121-129.

⁶ Bazı Avrupalı yazarlar, Osmanlıların gayr-i müslim tebaayı ve özellikle esirleri ihtidaya zorladıklarını ileri sürmektedirler. (Meselâ, Hans Dernschwan, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (çev. Y. Önen), Ankara 1992, eserin birçok yerinde bunu ifade etmektedir. Gyula Kaldy-Nagy, ("Macaristan'da 16. Yüzyılda Türk Yönetimi", *Studia Turco-Hungarica*, I. Budapest 1974, s. 28'de) "Türk Makamları, yeniçeriler hariç, genel olarak hizmetlerinde bulunan yabancılar Müslüman olmalarında ısrar etmiştir" demektedir. Halil İnalıcık ve bazı Avrupalı araştırmacılar ise hiçbir şekilde düzenli bir ihtida hareketinin devlet tarafından yürütülmediğini belirterek, İslamlaşmanın kesinlikle sosyal faktörlerin etkisiyle meydana gelen içtimai bir hadise olduğunu ifade etmektedirler. Bk. İnalıcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1987, s. 166-167, 170; ayn. mlf, "Mehmed II", *İA*, VII, 519; ayn. mlf, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993, s. 20-21. Kanuni döneminde İstanbul'u anlatan A.H. Lybyer de Türklerin ihtida için zorlamada bulunmadıklarını, zira zorlamayla sonuç alınmayacağını bilecek kadar akıllı olduklarını söyledikten sonra, Hristiyan kalmayı seçenlere her türlü zorluğun çıkarıldığını, İslam'ı ve sistemi çekici kılacak her şeyin yapıldığını belirtir. Din değiştirmeye zorlanmadığını, hatta tam tersine, kimi zaman onlara karşı tamamen kayıtsız bir tavrını olduğunu söyledikten sonra, "din değiştirme istenir ama zorlanmaz, din değiştirenler de ödüllendirilir" der. Bk. A. Howe Lybyer, *The Government of The Ottoman Empire in the Time of Süleiman The Magnificent*, London 1913, s. 66-67; Onaltıncı asır Macaristan-Türk aleminden bilgiler veren S. Takats, Türklerin Macaristan'da din dolayısıyla kimseyi rahatsız etmediklerini, içtimai şartların tabii bir neticesi olarak bazı Macarların İslâm'ı kabul ettiklerini söylemektedir. Bk. S. Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgüler*, (terc. S. Karatay), İstanbul 1992, s. 214-215.

⁷ "Selçuklular seleflerinden daha az sayıda Hıristiyan memur kullandılar", CL. Cahen "Zimme", *İA*, XIII, s. 566-571.

dönemde devlet adamları, ulemâ ve halk arasında kayda değer bir şekilde tartışma konusu yapılmamıştır⁸. Ayrıca Osmanlı toplum yapısı itibariyle padişah ve vezirler, devletin ve halkın yararına olacağına inandığı her konuda mutlak tasarruf yetkisine haiz olduklarından, yeni teknolojinin alınmasında takip ettiği usûller itibarıyla herhangi bir tenkide uğramamıştır⁹. Hatta Osmanlılarda her türlü sanat sahasında hizmeti geçen kişilerin, müslim-gayri müslim diye ayrımı olmaksızın, bizzat padişah tarafından ödüllendirildiği de görülmekteydi. Bunun en bariz örneğini Fatih'in top ustası Urban'a, bekle-düğününü dört katı bir ücret vermesi hadisesinde açıkça görmekteyiz¹⁰.

Ateşli Silahların Tanınması ve Transferi

Ateşli silahların transferi birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Bunların başında Müslüman topçu ve dökümcü ustalarının yetiştirilmesi gelmektedir. Daha sonra, bu silahların savaşlarda kullanımının artması ile birlikte hammadde, kaliteli barut, seri üretim, isabetli kullanım, yüksek tesirli ve kaliteli malzeme ile, ordu içinde bu silahların kullanıcılarının yetiştirilmesi gibi meseleler ortaya çıkmıştır.

Bu usûllerin yanında, Avrupa'da top ve ateşli silahlar hakkında yazılan eserlerin tercümeleri suretiyle de yeni teknolojilerin tanınması yoluna başvurulmuştur. Buna bir örnek olarak XVII. asırda İstanbul'da bulunan İtalyan asilzadesi Comte de Graf Marsigli'nin, Pierre Sardi'nin XV. yüzyılda kaleme aldığı topçuluğa dair eserinin Türkçe tercümesini gördüğünü bahsetmesi gösterilebilir¹¹. Diğer yandan Endülüs'lü Reis İbrahim b. Ali Gânim b. Muhammed b. Zekerriya el-Endülüsi'nin (1632'de sağ) IV. Murad'a ithaf ettiği topçulukla ilgili eseri *Kitâbu'l-İzz ve'l-Menâfi li'l-mücâhidîn fi sebîlil-lah*

⁸ Rhoads Murphey, *a.g.m.*, s. 7-8.

⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nde 19. yy.'da Bilimin Girişi ve Bilim-Din İlişkisi Hakkında Bir Değerlendirme Denemesi", *Toplum ve Bilim*, 29/30 (Bahar-Yaz 1985), 79-102; ayn. mlf. "Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri", s. 121-123.

¹⁰ Dukas, *Bizans Tarihi*, (terc. V.L. Mırmıroğlu), İstanbul 1950, s. 151; Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton 1992, s. 78.

¹¹ Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatuna Kadar Askeri Vaziyeti*, (terc. M. Nazmi), Ankara 1934, s. 164; E. İhsanoğlu, "Some Remarks on Ottoman Science and its Relation with European Science and Technology up to the End of the Eighteenth Century", *Journal of the Japan-Netherlands Institute*, Amsterdam 1991, s. 53.

bi-alâtil-hurûb vel-medâfi (Köprülü Ktp. nr. 1122) adlı eserin Sardi'nin eserinden bir müddet evvel İstanbul'a ulaşması zamanlama açısından dikkat çekicidir¹².

Rhoads Murphey, "Tâife-i Efrenciyân Hakkında Bazı Notlar"¹³ adlı makalesinde, Avrupa ve Balkan milletlerine mensup gayr-i müslim teknisyenlerin genellikle Osmanlı topçu kuvvetlerinde hizmet verdiklerini söylemekteyse de, Osmanlıların bunları istihdam ettiği saha ateşli silahlarla sınırlı kalmıştır. Murphey'nin bahsettiği grup sadece bu isimle anılan kişilerdir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan XVI. yüzyılın sonuna kadar askerî sahada istihdam ettiği gayr-i müslim usta ve teknisyenlerin faaliyetlerinden ve Osmanlılara yeni Avrupa silah teknolojisini aktarmalarındaki fonksiyonlarından bahsedilecektir¹⁴. Askerî maksatlarla istihdam edilen gayr-i müslimlerin yanında sivil mimari ve inşaat faaliyetlerinde istihdam edilen kişiler de bulunmaktadır. Bunlar daha çok cami, saray, köprü ve kale gibi büyük çaptaki binaların inşaatlarında çalışan usta ve mimarlardır¹⁵. Ayrıca tercümanlık, müşavirlik, elçilik¹⁶, matbaa, resim ve süsleme gibi sahalarda devletin çeşitli birimlerinde çalışanlar da bulunmaktadır¹⁷. Çalışmada öncelikle belirlen-

¹² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Endülüs Menşe'li Bazı Bilim Adamlarının Osmanlı Bilimi'ne Katkıları", *Bellekten*, LVIII/223, (Aralık 1994), s. 590-594; Salim Aydın, *Osmanlı Devletünde Tophâne-i Âmir'e'nin Faaliyetleri ve Top Döküm Teknolojisi*, doktora tezi, İstanbul, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 4-5.

¹³ R. Murphey, *a.g.m.*, s. 18-19.

¹⁴ Çalışmanın tamamında, Avrupa ve Balkanlar'ın yanında, Bizans ve Rusya gibi farklı bölgelerden gelen yabancı teknisyenler, ustalar ve mühendisler de *taife-i efrenciyan* olarak mütalaa edilecektir.

¹⁵ Edirne sarayı inşaatında çalışan gayr-i müslim ustalar için bk. *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkam Defteri* (nşr. İ. Şahin-F. Emecen), İstanbul 1994, s. 60 vd.; Süleymaniye Câmii inşaatında çalışan gayr-i müslim işçiler hakkında daha fazla bilgi için Bk. Ömer L. Barkan, *Süleymaniye Câmii ve İmareti İnşaaı*, Ankara 1972, I, 132 vd.

¹⁶ Osmanlıların, daha kuruluş devirlerinden itibaren hizmetlerinde bulunan Hıristiyanlardan faydalandıkları bilinmektedir. Özellikle Hıristiyan devletlerle olan savaşlarda, onların bilgilerinden faydalandıkları gibi onları elçi olarak görevlendirerek karşı tarafı savaştan vazgeçirmede veya kale muhasaralarında kaleleri teslim etmede ikna etme gibi görevlerde istihdam ettikleri görülmektedir. Meselâ, II. Murad, 1430 yılında Selânik şehrini muhasara ettiği zaman birkaç Hıristiyanı kaleyi kendilerine aman ile teslim etmeleri hususunda ikna etmeye göndermiştir (Johannis Anagnostis, *Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih* (nşr. M. Delibaşı), Ankara 1989, s. 26) Yine Kanunî Sultan Süleyman'ın Avusturya üzerine yaptığı onuncu seferi sırasında muhasara ettiği Estergon (Gran) Kalesi'nin çeşitli Avrupa milletlerinden olan müdafilerin teslimine teşvik etmek için biri Alman, biri İspanyol, biri de İtalyan üç muhtediği kaleye elçi olarak göndermiştir (Hammer, *Devlet-i Osmanîye Tarihi*, İstanbul 1332, V, 249).

¹⁷ Saraydaki Divân-ı hümâyûn tercümanları hakkında daha fazla bilgi için Bk. C. Bilim, "Tercüme Odası", *OTAM*, I, 1, Ankara 1990, s. 30-31; C. Orhonlu, "Tercüman", *İA*, XII-I, 176.

mesi gereken husus, istihdam edilen bu kişilerin devlet içindeki statüleridir. Makalenin inceleme alanına giren gayr-i müslim teknisyenler ve ustalar ayrı ayrı kategorilerde yer almaktadır. Osmanlılar'ın istihdam ettiği gayr-i müslim usta ve teknisyenleri temel olarak üç ana grup içinde mütalâ edebiliriz.

Birinci Grup: Avrupa ve Balkanlar gibi çeşitli Hıristiyan ülkelerden göç, seyahat, sürgün v.b. çeşitli vesileler ile gelip, kendi isteği ile devlet hizmetine giren veya serbest meslek sahibi olan kişilerdir. Bunlar sonradan reâyâ olmuşlardır.

İkinci Grup: Fethedilen topraklarda yaşayan ve fetihden sonra devlet hizmetine giren ve sanatını icraya devam eden ücretli sanatkârlardır. Bu grup reâyâ olup, devlete vergi veren ve zimmî olarak adlandırılan sınıftır. Bunların ihtidâ edenleri zimmî statüsünden çıkarlardı.

Üçüncü Grup: Fidyesi ödeninceye kadar çeşitli askerî birimlerde, bil-hassa Tophâne'de, deniz kuvvetleri ve donanmada ücretle istihdam edilen esirlerdir.

Osmanlıların gayr-i müslim usta ve teknisyenleri en çok istihdam ettiği esas alan askerî sahadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu sahadaki ilk ve geniş istihdam, ateşli silahların Osmanlılara girişi ve gelişimi dönemlerinde olmuştur. Bu sebeple öncelikle bu silahların Avrupa'daki kısa tarihi ile Osmanlıların ateşli silahlarla tanışmaları ve transfer etmeleri sürecinden bahsedeceğiz¹⁸.

Ateşli silahların ne zaman, nasıl ve nerede geliştiği konusu kesin olarak ortaya konulamamıştır. Fakat bununla birlikte barutun topçulukta kullanılmasının, XIV. yüzyılın ortalarından itibaren olduğu tahmin edilmektedir¹⁹. Ateşli silahlar içinde en eskisi ve en çok tanınanı toptur. İlk toplar ağaç veya

Fatih Sultan Mehmed'in portresini yapan ve sarayın duvarlarını süsleyen İtalyan Bellini için bk. F. Babinger, "Fatih Sultan Mehmed ve İtalya", *Belleten*, XVII, 65, Ocak 1953, s. 75-77; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 39; H. İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, 535; A. Refik, *Fatih Sultan Mehmed ve Ressam Bellini*, İstanbul 1325, s. 52. Matbaanın Osmanlıda ilk kullanımı hakkında Bk. B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Terc. Metin Kıratlı), Ankara 1984, s. 42-43; A. Galantı, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1928, s. 109; N. Gülerüz, *Türk ve Dünya Yahudileri Tarihi*, İstanbul 1993, I, 124-125.

¹⁸ Ateşli silahların Osmanlılarda tanınması ve yazılması hakkında daha geniş bilgi için bk. Aydın, *Tophane*, s. 17-31.

¹⁹ "Barut" *Türk Ansiklopedisi*, V. 302; C.N. Bernstein, "Gunpowder", *Encyclopedia Americana*, XIII, 554-555; M.H. Şakiroğlu, "Barut", *DİA*, III, 92.

demirden yapılmaktaydı. Bronz toplar Fransa kralı II. John zamanında (1350-1364) kullanılmaya başlandı. Avrupa'da topun kuşatma aracı olarak kullanılmasına dair ilk kayıt 1324 yılında Metz'in kuşatmasıyla ilgili olanıdır. XIV. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın birçok yerinde top kullanıldığına dair sağlam deliller bulunmaktadır²⁰. Doğu'da ise kullanımı daha eskidir. Bu sebeple bazı tarihçiler Osmanlıların ateşli silahları sadece Avrupa devletlerinden değil, doğudaki diğer İslâm devletleri vasıtasıyla tanımış olabileceği üzerinde durmaktadır²¹.

Ateşli silahların genel tarihi tam olarak ortaya konulmadığı gibi Osmanlıların da bunlarla ilk tanışması ve ordularında kullanması meselesi henüz kesin hatları ile ortaya konulmadığından bu konuda tarih belirlemek oldukça zordur. Bununla birlikte Osmanlıların ilk kullandığı ateşli silahın top olduğu ve bunun XIV. yüzyılın ortalarında mevcut olduğu Kemal Paşazâde (ö. 1534) tarafından belirtilmektedir. Ona göre 1-2 Mart 1354 tarihindeki Gelibolu muhasarasında Osmanlıların elinde mancınıktan başka bir de top bulunmaktaydı²². Yine aynı müellife göre 1358'deki Eksamil Kalesi'nin ve Bolayır'ın fethinde de kalelerin surlarını yıkmak amacıyla Osmanlılar top kullanmıştır. Müellif bu bilgileri aldığı yeri belirtmemiş ve kullanılan topların mahiyeti ve sayıları hakkında bilgi vermemiştir. Ancak Osmanlılarda bu kadar erken tarihlerde top bulunduğu meselesi pek fazla itibar görmemektedir. Erken devirlerde top kullanımı ile ilgili bir sonraki kayıt ise, İsmail Hâmi Danişmend'in, Şikârî'nin *Karaman Tarihi*'ne ait eserine istinaden yazdığı bilgilerdir. Buna göre, Osmanlılarda ilk top 1387 yılında Bursa'da dökülmüş, Osmanlı-Karaman savaşında kullanılmış olan ve barut azlığından dolayı arasına kullanılan bir demir toptur²³.

²⁰ David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, London 1956, s. 2; J. Beeler, "Cannon", *Dictionary of the Middle Ages*, III, 64; Ahmad Y. al-Hassan-Donald R. Hill, *Islamic Technology An Illustrated History*, Cambridge 1988, s. 113.

²¹ Gabor Agoston, "Ottoman Artillery and European Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaria*, cilt XLII (1-2), Budapest 1994, s. 23; J.D. Billingsley, "Guns", *Encyclopedia Americana*, XIII, 557.

²² "...Gelibolu civarına varup ol hisarı ki divar-ı üstüvarının tob-ı per-âşûb-i neberdden derdi yoğidi, üzerinde durup mancınık tazyiki kurup müddet-i medid ve ahd-i ba'id şiddet-i muhasara ile teshir itmek tedbirinde oldular...", Kemal Paşa-Oğlu Şemsüddin Ahmed ibn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, (yayına hazırlayan, Ş. Turan), Ankara 1991, s. 133. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bk. M. İlgürel, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Devirleri", *Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız'a Armağan*, İstanbul 1995, s. 285-293.

²³ İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1947, I, 73; a.g.m., s. 175.

Topun Osmanlı ordusunda yoğun bir şekilde kullanılması I. Kosova Savaşı (1389) esnasında olmuştur. Osmanlı Beyliği'nin Balkanlar'daki durumunu belirlemede oldukça büyük önemi olan bu savaşta her iki taraf ordularında top bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı topları karşı tarafın toplarına göre daha uzun menzilli idi²⁴. Türkler, ordunun ön sıralarına yerleştirdikleri bu topları düşmandan daha iyi kullanarak savaşı kazanmışlar ve topun savaşların kaderindeki önemini daha iyi kavramışlardır. Top bu savaşta sahra topu olarak ilk defa kullanılmıştır. Osmanlılar, savaş sonunda karşı taraftan birçok top elde etmiş ve bir kısım topçuyu da esir almışlardır.

Ateşli silahların ve bunlarla ilgili tekniğin Osmanlılara transferinde Orta Balkanlar bölgesinde yaptığı savaşların ve bu bölge halkından Sırplarla Bosnalı Hıristiyanların önemli bir rolü olmuştur²⁵. Zira bu bölgede ve buralara yakın Avrupa ülkelerinde birçok yerde top ve diğer ateşli silahlar imal edilmekte ve bunların alım satımından dolayı burada büyük bir pazar oluşmaktaydı. Bölge halkı Osmanlı idaresine girmeden önce bu silahları onlara satarken bölgenin fethiyle devlet için silah üretmeye başlamışlardır. Ayrıca Osmanlıların bu bölge halklarıyla yaptığı savaşlarda elde edilen ganimetler arasında silahlar önemli bir yer tutmaktaydı. Osmanlı Beyliği'nin Balkanlar'ın içlerine doğru ilerlemesi 1363 yılında Filibe'nin fethi ve aynı sene Sırp Sındığı Zaferi ile başlamış ve 1389 I. Kosova Savaşı'nın kazanılması ile pekiştirilmiştir. Bu tarihlerde fethedilen çeşitli Balkan şehirleri ve topraklarının artmasıyla Osmanlıların bölge halkıyla olan irtibatları artmıştır. Osmanlıların bölgeyi fethinden önce Sırp ve Bosna krallıklarının hizmetinde bulunan Alman, İtalyan gibi topçu ve dökümcü ustaları, Osmanlıların yüksek ücret vermeleri ve diğer bazı sebeplerle hizmete girmeye başlamıştır. Bunları, Avrupa'nın farklı bölgelerinden sayıları artarak gelen Fransa, İngiltere ve Hollandalı teknisyen ve ustalar izlemiştir²⁶.

Bu arada topun ve birçok savaş malzemesinin demirden yapılması sebebiyle Balkanlardaki demir madenlerinin de önemi artmıştır. Osmanlılar, hem Balkanlar'daki fetih siyasetini hem de ateşli silahlar için gerekli hammaddenin temini için Kosova Savaşı'ndan hemen sonra Sırp toprakları içinde bulunan Kıratova madenlerini ele geçirdi. 1392 senesinde, Kral

²⁴ Neşri, I, 297.

²⁵ Petroviç, *a.g.m.*, s. 190 vd.

²⁶ V.J. Parry, "Barud", *EI2*, I, 1062; Petroviç, *a.g.m.*, s. 192; H. İnalçık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", *Bellekten*, XXI/83, s. 509.

Georges Brankoviç (1427-1456) ailesine ait demir madenleri, 1396 senesinde de Gluhavica demir madenlerinin ele geçirilmesi ile Osmanlılarda demir ihtiyacı büyük ölçüde giderilmiştir²⁷.

Topçuluğun I. Kosova Savaşı'ndan önce Osmanlılarda geliştiği ordudaki bazı Türk topçularının mevcudiyetlerinden anlaşılmaktadır. Meselâ, Neşri'nin 'top atmakta üstâd-ı kâmil'diye takdim ettiği Haydar adlı bir topçu ustasının çok önceden beri orduda olduğu anlaşılıyor. Diğer yandan II. Murad devrinde yazılmış timar defterindeki bir topçu timarının, Yıldırım Bayezid devrinde topçu Ömer" tarafından tasarruf edildiğine dair kayıt, topçuluğun tarihinin eskilere dayanmakta olduğuna işaret etmektedir²⁸. 1425 yılında Antalya bölgesine ait bir başka defterde, Topçu Ali'ye Manavgat'ın timar olarak verildiğinin bilinmesi Osmanlı topçuluğun XVIII. asrın sonlarından itibaren var olduğunu kesinlikle ifade etmektedir²⁹.

Tüfeğin Yaygınlaşması

Top gibi tüfeğin de, Osmanlılarda ilk kullanıldığı tarih belli değildir. İbrahim Hakkı Konyalı tüfeğin bir Türk silahı olduğunu, tüfek kelimesinin *Dîvân-ı Lûgati't-Türk'e* istinadla Türkçe olduğunu söylemektedir³⁰. 'Arkebüz' adı verilen ilk fiülli tüfeklerin Avrupa'da ortaya çıkışı 1380'lerde olmakla beraber, el silahı olarak etkili bir şekilde kullanılması XV. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur³¹. Kaynaklara göre Osmanlılarda tüfeğin kullanımına dair ilk kayıt 1402 tarihlidir. *Solakzâde Tarihi*, Yıldırım Beyazıt ile Timur arasında yapılan Ankara Savaşı'nda, Beyazıt'a Sırbistan'dan gönderilen yirmi bin kadar yardımcı kuvvetin çoğunun tüfenkendaz piyâde ve süvariden ibaret oldu-

²⁷ Petroviç, *a.g.m.*, s. 174; Mücteba İlgürel, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Devirleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 291.

²⁸ BA, *MMD*, nr. 231, s. 88.

²⁹ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, (yay. F.R. Unat-M.A. Köymen), Ankara 1949, I, 291; David Ayalon, "The Earliest References to the Use of Firearms by the Ottomans", *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, London 1956, s. 141-144; H. İnalçık, "David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, London 1956" adlı eserin tanıtımı, *Belleten*, XXI, 83, s. 508-9. Ayrıca bk. *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, (nşr. H. İnalçık), Ankara 1987, s. 105-106.

³⁰ İ.H. Konyalı, "Sultan Selim'in Eşsiz Topu", *Tarih Hazinesi*, III, Aralık 1950, s. 107-108, Konyalı topun, tüfeğin Türkler tarafından geliştirilmiş bir şekli olduğunu ifade eder. "Türkler tüfeği tekâmül ettirerek top halinde bir müdafaa ve tecavüz aleti haline sokmuşlardır". *a.e.* s. 108.

³¹ Petroviç, *a.g.m.*, s. 186-7.

ğunu haber vermektedir³². Ahmed Cevad yardım askerinde tüfek olduğu halde merkez ordusunda tüfeğin olmamasının düşünülmemeyeceğini, dolayısıyla Osmanlı ordusunda da o tarihlerde tüfek olması gerektiğini belirtir³³. Kaynaklara göre 1444'e doğru Türk ordusunda tüfek kullanımı artmakla birlikte³⁴, o tarihlerde tüfek kullanmak çok yaygın olmadığından askerlerin çok az kısmının tüfekli olduğu muhakkaktır. V. Parry, tüfeğin atlılardan ziyade yaya askerleri tarafından kullanıldığını belirtmektedir³⁵.

Osmanlıların top ve tüfek kullandığına dair diğer bilgiler çeşitli Osmanlı kroniklerinde ve hususiyile *Neşri Tarih*'inde geçmektedir. Meselâ, 1421 Düzmece Mustafa hadisesi anlatılırken Gelibolu'daki kadirgelerde top ve tüfek bulunduğu belirtilmiştir. Yıldırım Beyazıt'ın 1394'teki İstanbul kuşatması ile II. Murad'ın 1430 Selanik muhasarasında Osmanlı ordusunda top-tüfek bulunduğu³⁶, 1442 Karamanoğulları'nın Sivrihisar'ı kuşatmasında kaleden tüfek ve darbuzen atıldığı zikredilmektedir³⁷. 1440 Belgrad muhasarası ile 1444 Varna Savaşı'nda, Osmanlı ordusunda top ve tüfek gibi çeşitli ateşli silahlar kullanılmıştır. Varna savaşını kazanan Osmanlıların aldıkları ganimetler arasında çok sayıda top bulunmaktaydı.

Ateşli Silahların İsimlendirilmesi Meselesi

Osmanlıların top ve tüfek gibi bazı ateşli silahlar için kullandıkları isimler, ateşli silahların menşeyini ve dolayısıyla bu silahları yapan ustaların kendi ülkelerinde kullandıkları isimleri aynen taşıdıklarını göstermektedir. Bu durum ateşli silah üretiminde dökümhanelerde çalışan ustaların veya bu silah-

³² *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1297, s. 73; Ahmed Cevad, *Tarih-i Askeri-i Osmânî*, İstanbul 1879, s. 150. 1389'daki I. Kosova Savaşı'ndan sonra Sırbistan vassal devlet olduğu için Osmanlılara her sene belli miktar vergi vermek ve savaşa girdiği zaman asker göndermek zorundaydı. Bk. Petroviç, *a.g.m.*, s. 174.

³³ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, s. 150. Vermor Parry de Osmanlıların tüfeği ilk defa 1440 seneleri civarında II. Murad'ın (1421-51) Macaristan seferi esnasında kullandıklarını tahmin etmektedir (V.J. Parry, "İstanbul'da Harb Sanatı", *Tarih Dergisi*, 28-29, İstanbul 1975, s. 203).

³⁴ M. Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 156-159; P. Wittek, "The Earliest References to the Use of Firearms by the Ottomans", *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom* içinde, D. Ayalon, London 1965, s. 143; İnalçık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", s. 511.

³⁵ Parry, *Harb Sanatı*, s. 205.

³⁶ *Neşri Tarih*, Yay. F.R. Unat-M. Köymen, Ankara 1957, cilt I, s. 611; *Aşıkpaşazade*, s. 118; Hadidi, *Tevârih-i Al-i Osman*, (haz: N. Öztürk), İstanbul 1991, s. 188.

³⁷ *Neşri*, cilt I, s. 327, cilt II, s. 565, 611-613, 637.

ları kullanan kişilerin isimleri belirlemede etkili yerlerinin olduğu konusunda önemli bir delil olmaktadır.

Osmanlıların XVIII. yüzyıl ortalarına kadar kullandığı belli başlı büyük topların isimleri şunlardır: Bacaluşka, balyemez, kolonborna, şakaloz, şayka ve darben. Kaynaklarda farklı şekillerle de telaffuzları bulunan bu top isimlerinden bilhassa ilk üçünün menşe'leri incelendiğinde, isimlerin Avrupa kaynaklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bacaluşka kelimesinin İtalyanca Basilisco kelimesinden geldiği genellikle kabul edilirken, balyemez topunun menşei üzerinde bir ittifak yoktur. Bu kelimenin Almanca faule metze'den, veya İtalyanca pallae mezza kelimesinden geldiği ileri sürülmektedir. Kolonborna kelimesi de yine İtalyanca colubrina veya kolovrino'dan gelmektedir. Şakaloz ismi ise Macarca szakallas, şayka topu ise yine Macarca şajka kelimelerinden gelmektedir³⁸.

Aynı durum Osmanlıların kullandığı tüfek isimlerinde de göze çarpmaktadır. 1600 senesinde bir cebehanede bulunan tüfek türlerinin isimleri şu şekilde sıralanmaktadır. Cezayirî Cezayir'den, Frengî Batı Avrupa'dan, Macarî Macaristan'dan, Alman Almanya'dan, Macarî zenberekli ve kâr-ı Moton aslen Macaristan'dan gelen türde tüfekler olup, Rûmî ve İstanbulî tüfekler de Osmanlı ve İstanbul tarzı tüfeklerdir³⁹. Bazı İslâm devletlerine göre ateşli silahları daha erken tanıyan ve geliştiren Osmanlıların bu silahlara ve bunları

³⁸ Kaynaklarda *baciliska*, *bacaluşka*, *badoluşka*, *bedoluşka* gibi isimlerle de geçmektedir (Kahane-Tietze, *The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana 1958, s. 99-100); Parry, "Barud", s. 1063; Agoston, s. 33; Henry and Renee Kahane-Andreas Tietze ise bu kelimenin menşeinin İtalyanca *bala ramada*, *palla ramata* kelimeleri yanında, Fransızca *balle ramee*, İspanyolca *bala enramada*'nın da olabileceğini belirtmektedir (Henry and Renee Kahane-A. Tietze, *a.g.e.*, s. 83-84). Evliya Çelebi oldukça farklı bir hikâye anlatarak bu ismin Türkçe olduğunu ileri sürmektedir. 1663 yılında bulunduğu Uyvar Kalesi kuşatması esnasında yanına düşen bir Balyemez topu güllesinin üzerine "Sahibü'n-nasr Süleyman Han, mimmen ya'mel serrihtegân-ı dergâh-ı Âli Ali Bali" yazdığını belirttikten sonra istidradî olarak bu zatın hayatı boyunca bal yemeyi sevmeyeceğinden toplarının da *Balyemez topu* adıyla şöhret bulduğunu belirtir (*Seyahatname*, İstanbul 1314, VI, 313-314). Kaynaklarda *kolunburna*, *kolumburna*, *kolonburina*, *kolumbirina*, ve *kolunburuna* gibi farklı okunuşları da bulunmaktadır. Kelimenin aslı kesin olarak belli değildir. İspanyolca *culebrina*, Provençal dilinde *colobrina*, Fransızca'da *couleuvrine* kelimeleri de yakın şekilde telaffuz edilmektedir (Agoston, "Ottoman Artillery", s. 41); Parry, *a.g.m.*, s. 204; Parry "Barud", s. 1062-3. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 49; Agoston, "Ottoman Artillery...", s. 33-34.

³⁹ H. İnalcık, "The Diffusion of Fire-arms", *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. V.J. Parry and M.E. Yapp, London 1975, s. 197-198; Parry, "Harb Sanatı", s. 214.

kullanan birliklere verdiği isimler ve terimlerin başta İran olmak üzere, bazı İslâm devletleri tarafından aynen kullandığı bilinmektedir⁴⁰.

Osmanlılar, muhasaralarda olduğu gibi kale savunmalarında da top kullanmışlardır. Meselâ 825/1422 yılında, Karamanoğlu Mehmed Bey'in Osmanlılara ait Antalya Kalesi'ne yaptığı kuşatmaya karşı kalede bulunan bir top savunma için kullanılmış ve toptan atılan güllenin bir parçası sekerek onun ölümüne sebep olmuştur⁴¹. Yine 1444 yılında, Macar ordusunun Edirne'ye taarruzu ihtimali üzerine buradaki kale top, tüfek ve mancınıklarla tahkim edilmiştir⁴². Diğer yandan İstanbul'un muhasarası için yapılan hazırlıklar arasında Rumeli Hisarı'na 20 top yerleştirildiğini Tursun Bey haber vermektedir⁴³.

Osmanlı kroniklerinde ve diğer bazı eserlerde bulunan ateşli silahlarla ilgili bilgilere dayanarak top ve tüfeğin, yaygın olarak kullanılmasının II. Murad dönemine rastladığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. İstanbul muhasarası öncesinde II. Murad'ın bıraktığı toplar, yeni dökülenlerle beraber ciddi bir yekûna ulaştığından Fatih Sultan Mehmed oldukça çok sayıda topa ve tüfeğe sahip bir hükümdar olmuştur⁴⁴. Özellikle Fatih zamanında başlayan yoğun top imali ve kullanımı, II. Beyazıt zamanında yerli top döküm ustaları ile bir kısım yabancı topçunun (İspanya ve İtalya'dan gelen Yahûdiler gibi) İstanbul'a gelip çalışmalarıyla artarak devam etmiştir. Fransa Kralı VIII. Şarl

⁴⁰ İnalçık, "The Diffusion of Fire-arms", s. 207.

⁴¹ Karamanoğlu Mehmed Bey'in kaleden atılan bir güllenin kendisine isabet etmesi ile ölmesi hadisesi kaynaklarda çok farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Hatta verilen tarihler de bir birini tutmamaktadır. *Anonim Tevârih-i Âli Osman*, (F. Giese neşri, haz. N. Azamat), İstanbul 1992, s. 66; İnalçık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", s. 509. Mehmed Neşri bu olayın 830/1426-7 yılında vuku bulduğunu ve bu topun daha sonra gazi top olduğu için zincirlerle kale kapısına asıldığını belirtir. *Neşri*, II, 591. Karamanoğlu Mehmed'in topun önüne gelmesiyle topa ateş verilmiş ve toptan çıkan gülle veya bir parçası yerden sekerek Karamanoğlu'nun göğsüne gelmiş ve ölümüne sebep olmuştur (Hasan Hüseyin Adaloğlu, *Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âli Osman'ı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990, s. 62). Hoca Sa'dettin Efendi ise olayın 827/1423'te vukubulduğunu ve Mehmed Bey'in kafasını koparan güllenin kale kapısı üzerinde asılı olduğunu belirtir. Karamanlılar buradan geçerken ölümlerini anıp ulurlar. Hoca Sa'dettin Efendi, İdrisi Bitlisi ve Neşri'nin verdiği tarihin yanlış olduğunu ve kendi verdiği tarihin doğru olduğunu belirtir (İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 96).

⁴² İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 53, 55 Cezar, *a.g.e.*, s. 156-159; T. Coruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techicazları*, Ankara, 1993, s. 4-5; M. İlgürel, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Devirleri", s. 292; İnalçık, "Osmanlı Ateşli Silahlar", s. 509.

⁴³ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, (haz. M. Tulum), İstanbul 1977, s. 45.

⁴⁴ Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I, 207-212.

1494 yılında İtalya üzerinden İstanbul'a gelmek için bir sefer düzenlemiştir. Ancak Napoli'yi zapteden Kral, yerli halkın mukavemeti ve kendi askerlerinin ayaklanmaları sebebiyle alelacele Fransa'ya çekilirken maiyetindeki birçok topçu ustası İstanbul'a gelerek Osmanlıların hizmetine girmiştir⁴⁵.

Ateşli Silah Ticareti

Daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlılar, Balkanlar'da Sırp'lardan ve bu bölgede mağlup ettiği çeşitli devletlerden önemli ölçüde top ve tüfek ile birlikte bunları kullanan ve imal eden ustaları esir almışlardır. Balkanlarda bulunan dökümhaneler ve imalathanelerdeki üretimi de, personeline müdahale etmeden yanlarına yerleştirdikleri Türk yardımcılarla birlikte devam ettirmişlerdir⁴⁶. Bir taraftan yerli üretim ile elindeki silahları arttırmaya gayret eden Osmanlılar diğer taraftan da ticarî yollarla top, tüfek ve barut gibi ateşli silah malzemelerini çeşitli Avrupa devletlerinden satın alma yoluna gitmeyi ihmal etmemiştir. Özellikle Balkanlar üzerinden cereyan eden bu ticarete bazı İtalyan şehirleri yanında Dubrovnik gibi yerler silah ticareti için oldukça önemli merkezlerdi ve bunlar din farkı gözetmeksizin her taraftan pazar oluşturmaya çalışırlardı⁴⁷. Kilisenin, dolayısıyla Papanın 15 Mayıs 1373 tarihli emir-nâmesi *In Cena Domini*'n bir maddesinde, Türklere, Uhlalara (Romenler) ve diğer İslâm devletlerine at, silah, demir, bakır, kalay, kükürt, güherçile ve benzeri savaş malzemesinin satışı yasaklanmış ve gemicilik için gerekli olan halat ve kereste götüren bütün Hıristiyanları afaroz ile tehdit edilmiştir⁴⁸. Kilisenin bu ve benzeri yasakları bununla kalmamış ve çeşitli yollarla engellenmeye çalışılmıştır. Meselâ 1544 senesinde de Avusturya Kralı Arşüdüğ Ferdinand, Osmanlılarla erzak, ateşli silah, barut, güherçile, mızrak, zırh, göğüslük zırhlar, demir, kalay ve kurşun ticaretinin kanun dışı oldu-

⁴⁵ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II*, Ankara 1988, s. 36; Turgut Işıksal, "Eski Türk Topları ve İstanbul Tophanesinde Bulunan Bir Kayıt Defteri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, s. I, 1967 İstanbul, s. 70.

⁴⁶ Bu konuda daha ileri bir tarih için Comte de Marsigli bize şu bilgileri aktarmaktadır. "Türkler Hıristiyanlardan zaptettilikleri şehirlerde buldukları topları itina ile muhafaza ederler. Çünkü bunlar kendilerinin toplarından daha mükemmeldir. Buna mukabil biz onların toplarını yeniden dökerek bizim usul ve kaidemize tevfi kan imal eylemekteyiz. Büyük miktarda olarak Türklerin kayıp eyledikleri topları Avusturyalılar Viyana tophanelerinde dökmüşler ve yeni toplar vücuda getirmişlerdir" a.g.e., s. 162-164.

⁴⁷ İnalçık, "Osmanlılar'da Ateşli Silahlar", s. 509.

⁴⁸ İnalçık, "Osmanlılar'da Ateşli Silahlar", s. 509; V.J. Parry, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1973, III, 42.

ğunu ilan etmiştir⁴⁹. Ancak ne Ferdinand'ın ve ne de Papa'nın bu konuda pek başarılı olmadığı tarihi kayıtlarca ortadır. Zira XIV. ve XV. asırlarda Raguzalı, Cenovalı ve Venedikli⁵⁰, daha sonraları da İngiliz⁵¹ ve Hollandalı olmak üzere değişik ülkelerden Avrupalı tüccarlar, Papa'ya veya onun görevlendirdiği korsan gemilerinin tehdidine rağmen, karayolu ve denizyoluyla hem Osmanlılara hem de diğer İslâm devletlerine bu malzemeleri satmaya devam etmişlerdir⁵². Yasağa rağmen bu ticareti yapanlar tesbit edildiğinde ticaret hakları ellerinden alınıyor veya ağır para cezası veriliyordu. Ancak çok kârlı bir iş olması sebebiyle bu ticaret sürüp gitmiştir.

Her ne kadar kilise dini sebeplerle, Avrupalı krallar da siyasi sebeplerle Müslüman ülkelere ve diğer bazı devletlere harb malzemesinin satışını yasaklamışlarsa da bu zaman zaman uygulanamamıştır. Aynı durum Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Osmanlılar da düşmanlarına harb malzemesinin satılmaması ve dışarıya çıkartılmaması için sıkı tedbirler almışlar ve bu konuda çok sayıda hükümler yazmışlardır. Meselâ 981/1573 yılında Erzurum Beylerbeyi'ne yazılan bir emirde İran'a bakır, gümüş, akçe, at ve tüfek gibi harb malzemelerinin satılmasına mani olunması istenmiştir⁵³.

Papa'nın 1373 tarihli bu yasağı bir yandan Osmanlıların oldukça erken devirlerden itibaren Avrupa'dan silah satın almaya başladığını gösterirken diğer yandan da Osmanlıların ilk dönemlerde ellerinde bulunan silahların menşei hakkında bir fikir vermektedir. Osmanlı Devleti, uzun zaman temel mühimmat ve harb malzemesi yönünden kendine yeterli olmasına rağmen⁵⁴, bilhassa barut ve top dökümünde kullanılan demir gibi ateşli silah malzemesini gerektiğinde çeşitli Avrupa devletlerinden almaktaydı. Meselâ, 1578-1590 yılları arasında İran ve 1593-1606 yılları arasında da Avusturya ile yapılan savaşların çok uzun sürmesi sebebiyle baş gösteren harb malzemesi sıkıntısını gidermek maksadıyla, Hollanda ve İngiltere'den çeşitli harp malzemesi ithal

⁴⁹ Parry, "Harp Malzemesinin...", s. 42.

⁵⁰ Petroviç, a.g.e., s. 176; Agoston, "Ottoman Artillery...", s. 23.

⁵¹ A. Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara 1953, 38; V.J. Parry, *A History of the Ottoman Empire*, Cambridge 1976, s. 124.

⁵² Parry, "Harp Malzemesinin...", s. 42-43; ayn. mlf., "İslamda Harb Sanatı", s. 210-211; ayn. mlf., "Materials of War in the Ottoman Empire", *Studies in the Economic History of the Middle East From the Rise of Islam to the Present Day*, ed. M.A. Cook, London 1970, ss. 225; Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Ankara 1988, s. 55.

⁵³ Başkanlık Arşivi (BA), *Mühimme Defteri*, 22, h. 460, s. 238, 14 Rebiülahir 981.

⁵⁴ Parry, *Materials*, s. 219-229.

edilmiştir⁵⁵. Ayrıca silah malzemesinin yanında Brescia gibi meşhur merkezlerde yapılan İtalyan menşeli Talyan tüfeklerinden Osmanlı kaynaklarında bahislerin bulunması, malzeme yanında hazır silah ithalinin de yapıldığını göstermektedir⁵⁶.

XVI. Yüzyıl Osmanlı Ateşli Silah Teknolojisi

Osmanlılar ateşli silah üretimi ve topçuluk teknolojisinde, bilhassa Fatih Sultan Mehmed döneminde, yüksek teknik seviyeye ulaştılar⁵⁷. XV. yüzyıldaki Osmanlı topçularının ileri derecedeki balistik bilgisi, ortadan ayrılan iki parça toplar, kuşatma ve sahra topları, havan topları, dört-beş metre uzunluğunda, yüz kilodan ağır güller fırlatabilen ve on tondan fazla ağırlığı olan çok büyük çaplardaki toplar, zamanın tekniğine ve bilgisine oranla fevkalade sayılabilecek yüksek teknoloji ürünü silahlardı⁵⁸. Top atmada olduğu gibi dökmeçilik sanatında da önemli gelişmeler sağlayan Osmanlıların, top götürmenin mümkün olmadığı yerlerde seyyar dökümhaneler kurmaları, bu sahada Osmanlıların Avrupa'dan ileri seviyede olduğunu göstermektedir⁵⁹. Meselâ Fransa'nın, 1493 yılındaki İtalya seferinde engebeli arazi yüzünden topların naklinde büyük güçlüklerle karşılaşmış ordunun harekâtı geçikiren⁶⁰, Sultan II. Murad bundan 43 sene önce Akçahisar muhasarasında, Fatih ise on beş sene önce İşkodra muhasarasında topları kale önünde dökerek ağır topları taşıma külfetinden kolayca kurtulabilmekteydi. Osmanlı top-

⁵⁵ V.J. Parry, "Barud", *EI*², I, 1063; ayn. mlf, *A History of the Ottoman Empire*, Cambridge 1976, s. 124. Parry, Harb Sanatı, s. 211.

⁵⁶ Parry, Harb Sanatı, s. 211.

⁵⁷ İtalyan top teknisyeni Rimini'li Robertus Valturius'un topçuluğa dair yazdığı eseri *De re militari*'i (Verona 1472) Fatih'e hediye etmesi (TSMK, H. 2699), Fatih'in topçuluğa olan ilgisinin Batılılar tarafından da bilinmekte olduğunu göstermektedir (Adivan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 40). Agoston bu eserin 1463'ten önce Fatih'in eline geçtiğini ve eserin Avrupa'da çok tanındığını, ayrıca Macar Kralı Matihias Corvinus'un elinde üç kopyasının bulunduğunu bildirdikten sonra, 1890 yılında Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde eserin varlığını tesbit edildiğini belirtir (Agoston, "Ottoman Artillery..." s. 25). Adivan Floransalı Francesco Berlinghieri'nin coğrafyaya dair eserinde, Fatih'in ilme dair ilgisi ve koruyuculuğu İtalya'da bilindiğinden yazarların eserlerini kendi büyüklerinden önce Fatih'e göndermek arzusunda olduklarını belirtir (Adivan, s. 36-37).

⁵⁸ Parry, "Barud", *AI*², s. 1062.

⁵⁹ Fatih 1456 yılındaki Belgrad muhasarası için gerekli olan toplarını Üsküp'te kale önünde dökmüştür. (H. Akın, "XV. Yüzyıl Latince Macar Kroniği Chornica Hungarorum'un Türk Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten*, 51 (200), 1987, s. 707). 1478 yılındaki İskenderiyye muhasarasında da toplar kale önünde dökülmüştür. Bk. Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth* (nşr. A. Tezbaşar), Tercüman 1001 temel eser, nr. 21, s. 67, 155.

⁶⁰ Asım Bıyık, a.g. tez. s. 9.

çuluğunun kısa zamanda bu derece gelişmesinde padişahların (bilhassa Fatih'in hem kendisinin bizzat ilgilenmesi ve hem de bu işle uğraşan kişileri yüksek ücretle himaye etmesi) ateşli silahların önemini oldukça erken dönemde kavranmasının büyük bir payı bulunmaktadır. Diğer yandan Osmanlıların mali sıkıntılarının olmaması, hammaddenin kendi toptanlarından temini gibi sebepler topluluğun gelişmesinde önemli birer katkı olmuştur.

Kuruluş ve yükselme devri padişahlarının, devleti genişletme çabalarıyla geçen saltanatları döneminde, Balkanlar ve Avrupa'daki mahalli senyörlerin ve hanedanların sığındığı kaleleri yıkmak ve almak için daima muhasara harbi yapmak durumunda kalmaları sebebiyle, muhasara toptanları Fatih'in saltanatının sonuna kadar gelen zamanda, büyük önem kazanmış ve gelişme göstermiştir. Osmanlılar, Avrupa'daki mücadelelerinde Hıristiyan milletlerin daimi tazyik ve meydan okumaları karşısında silahlarını mütemadiyen geliştirmek, düşmanın silahlarıyla dengelemek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Osmanlılar'ın Balkanlarda ve Anadolu'daki oldukça zengin maden yataklarına erken dönemlerde sahip olmaları ve bunun yanında iyi bir hazineye malik bulunmaları önemli avantaj olup sultanların bu imkânları müsbet yönlendirip iyi değerlendirmeleri, bu silahların kısa zamanda etkili bir savaş aracı olarak Osmanlı ordusunda yer almasını sağlamıştır⁶¹.

Osmanlıların kale muhasaraları için döktükleri büyük çaplardaki toptanlar ile sahra savaşları için döktükleri uzun mezilli toptanların mevcudiyetinin bilinmesi, çok sayıda maharetli toptan ustalarına sahip olduğunu da göstermektedir. Zira Osmanlılar, ateşli silahların kullanımında gayr-i müslim toptan ustalarını askerî teşkilâtları ile bütünleştirirken, kendi askerlerini⁶² de aynı hizmetler için yetiştirmeye itina göstermişlerdir⁶³. XVI. asra geldiğinde devlet adamları, savaşlarda kendi tüfekçilerini kullanmaya gayret göstermeye başlamıştır⁶⁴. Luis Collado, 1592 yılında yazdığı *Manuel de artilleria* (Milan) adlı eserinde Osmanlı toptanının orantısız ve kusurlu fakat iyi madenden yapıldı-

⁶¹ Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, s. 97-107.

⁶² Mesela 1431 yılında Arnavutluk'ta Topçu İsmail adlı birinden bahsedilmesi toptan kullananlarla imal edenlerin ayrımının Osmanlılarda çok erken başladığına ve kendi toptanlarının bulunduğuna işaret etmektedir (*Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. 105-106).

⁶³ Petroviç, *a.g.m.*, s. 193.

⁶⁴ 1591-92 yılında Boğdan Voyvodasına yazılan bir hükümde Osmanlı Devleti'nin emrinde yeterli tüfekçiler bulunduğunu, lüzümü halinde onları harbe çağırılmayıp Macar vilayetinden tüfekçi çağrılmasının yasaklandığını belirtir hüküm: BA, *Mühimme Defteri*, c. 69, nr. 92, s. 47.

ğını belirtmektedir⁶⁵. İspanyol Pedro da Osmanlıların döktükleri topların çan yapılan en ince tunctan olduğunu ve dolayısı ile çok kaliteli ve sağlam yapıldığını övgü ile belirtir⁶⁶. Nitekim, halen Londra Tower Museum'da bulunan 1464 yılında yapılmış iki parçalı Osmanlı topunun kimyasal analizi, eritme ameliyesinin kusurlu olmasına rağmen, iyi bronzdan dökülmüş olduğunu göstermektedir⁶⁷. Osmanlı topunun ilk dönemlerdeki önemli bir üstünlüğü, kalitesinin diğer Avrupa toplarına oranla pek farklı olmamasına rağmen neticeye çabuk ulaşmak için ebatlarının çok büyük olmasındaydı. Özellikle kale muhasaralarında bu büyük toplar neticeye ulaşmada çok etkili olmaktaydı. Hatta bu topların kale önlerine getirildiğini gören müdafilerin zaman zaman hiç mücadele etmeden teslim oldukları vaki olmaktadır⁶⁸.

Ateşli Silahlar Karşısında Diğer İslam Devletlerinin Tutumu

Osmanlıların Avrupa'dan ateşli silahları aktarmada gösterdikleri istekli tavıra, diğer İslâm devletlerinde rastlanılmaktadır. Meselâ, Osmanlıların XV. yüzyılın başlarından itibaren kullanmaya başladığı tüfek, Memlûklar'da 1489 tarihinden sonra, İran'da ise Uzun Hasan (ö. 1478) zamanında kullanılmaya başlanmıştır⁶⁹. Diğer yandan ateşli silahları, Osmanlılardan daha önce tanıyan ve Avrupa devletleriyle eskiden beri temasta olan Memlûklar, topçulukta öncülüğe sahip olmalarına rağmen Osmanlılar gibi ilerleyememişler ve ellerindeki imkânları değerlendirip geliştirememişlerdir. Nitekim, 1511 yılında, Portekiz saldırılarına karşı Osmanlılardan bir miktar ateşli silah yardımı almak zorunda kalmışlardır. Daha sonra Osmanlılarla karşı karşıya kalınca da Rodos'tan barut ve tüfek, 'Fregistan'dan da yarar topçular ve tüfekçiler' getirmişlerdir. Memlûklar'ın istihdam ettiği frenk topçulardan sadece Dominico adlı ustanın ismi, İbn İyas'tan naklen bilinmektedir⁷⁰.

⁶⁵ Geoffrey Parker, *The Military Revolution, Military innovation and the rise of the West 1500-1800*, second editon, Cambridge 1996, s. 225-226.

⁶⁶ *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati, 16. Yüzyılda Türkler'e Esir Düşen Bir İspanyol'un Anıları* (terc. Fuad Carım), İstanbul 1995, s. 175.

⁶⁷ Daha önce de belirtildiği gibi Marsigli de, Avusturyalıların Osmanlı toplarını ele geçirdikten sonra eritip tekrar döktüklerini belirtmesi bu görüşü desteklemektedir. Parry, "Barud", s. 1061; s. Petroviç, *a.g.m.*, s. 191.

⁶⁸ Bosna civarında bulunan Kanalak adlı bir parkan (palankanın küçüğü), Osmanlıların camuslarla kaledöven büyük topları getirdiklerini görünce aman ile kaleyi teslim etmişlerdir (Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (haz. B.S. Baykal), Ankara 1982, I, 204.

⁶⁹ Parry, *İslam'da Harb*, s. 203.

⁷⁰ Ayalon, *Gunpowder and firearms in the Mamluk Kingdom*, s. İnalçık, "David Ayalon...", s. 503; Feridun Bey, *Mecmua-i Münşeat*, İstanbul 1275, II, 468.

Yukarıda görüldüğü üzere Osmanlılar, bir taraftan sahip oldukları silah teknolojisinin gelişmesi için çalışırken diğer taraftan da, bu silahların çeşitli Asya ve Afrika ülkelerinde yayılmasında köprü rolü oynadılar⁷¹. Bu rol, bir yandan Osmanlıların diğer İslâm ülkelerine belli miktarda topçu, tüfekçi ve ateşli silah uzmanları ile top ve tüfek malzemesi yardımı yapmak şeklinde olurken⁷², diğer yandan da Osmanlı tehlikesi karşısında Avrupa'dan silah almak zorunda bırakılmalarıyla ortaya çıkmaktaydı. Gerçekten Şah Abbas dönemindeki İran dışında hiçbir Asya ülkesi, etkili olarak ateşli silahlarla mücehhez bir ordu kuramamıştır. Osmanlıların ateşli silahları taşıdıkları ülkeler arasında ilk olarak Türkistan Hanları⁷³, Kırım Hanları, Hindistan⁷⁴, Sumatra'da Açe Sultanlığı ve Habeşistan'da müslüman Harar emîri Sultan Ahmed el-Mücahid'in (Gran) (1506-1543) Devleti ile orta Afrika'daki Bornu Devletleri gelmektedir. Osmanlı tehlikesi karşısında Avrupa'dan silah almak zorunda kalan grupta ise İran'da Akkoyunlu ve Safeviler, Mısır'da da Memlük Devleti gösterilebilir.

Osmanlılar, bu devletlere siyasi ve dinî ilişkilerine göre personel, silah, barut ve demir gibi malzeme satarak veya hibe ederek ateşli silahlar konusundaki imtiyazlı konumlarından istifade ile Asya, Afrika ve Orta Doğu'daki nüfuzlarını artırma politikası takip etmişlerdir. Harici ülkelere yapılan bu yardımların yanında kendi ülkesi içinde bulunan eyaletlere de savaş malzemesi ve toptüfek yapıcısı ustalar genellikle İstanbul'dan gönderilmekteydi⁷⁵

⁷¹ Meselâ, Osmanlıların Doğu Anadolu ve Irak bölgelerindeki tesiri, *bacaluşka*, *darben* ve *tabanca* gibi Türkçede kullanılan kelimelerin Hindistan'ın Muğal ordularında kabul edilmiş olmasında da görülebilir (Parry, Harb Sanatı, s. 204).

⁷² Hindistan ve Sumatra gibi çok uzak ülkelere sadece topçu ustaları gönderilerek orada top yapmaları sağlanmıştır (İnalçık, *The Diffusion*, s. 206; Mahmut H. Şakiroğlu, "Barut", *DİA*, III, 93).

⁷³ Buhara ve Semerkand hükümdarı Abdülbâki Han'a tüfeng ve darben topu verilmesi hakkında Vezir Yemişçi Hasan Paşa'nın 1013 tarihli bir telhisi için bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler: Telhisler*, 1597-1607, İstanbul 1970, s. 79-80.

⁷⁴ Osmanlı Devleti'nden Hindistan'a giden Türk topçu ustaları bu bölgede oldukça büyük bir üne sahip idiler. Bunlar çeşitli Hind devletlerinde hizmet edip yüksek rütbelere çıkmışlardır. Meselâ Sultan Bahadır Şah'ın emrinde çalışan, Selman Bey'in yeğeni Mustafa Bayram, *Rumi Han* ve Kölesi Hoca Sefer Selman da *Hüdavend han* unvanlarını almışlardır. (Parry, Harb Sanatı, s. 204; Özbaran, "16. Yüzyılda Asya'da ve Afrika'da Ateşli Silahların ve Askeri Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü", *X. Türk Tarih Kongresi 11-15 Ekim 1986*, Ankara 1993, cilt IV, s. 1476-7).

⁷⁵ Gereküğinde Mısır'da yeni top dökülebilmek için Asitane'den dökücüler istenmektedir (Ramazan 984 tarihli Mısır Beylerbeyine yazılan bir hüküm için Bk. BA, *Mühimme Defteri*, 29,

Gönderilen ateşli silahların, bilhassa Türkistan'daki iç savaşlarda Osmanlıların desteklediği taraf açısından çok önemli bir rolü olmasının yanında⁷⁶, Habeşistan ve Aç'e'de de Portekiz ve Hollandalıla'la savaşan İslâm devletlerinin başarılarında ciddi ölçüde tesirli olmuştur. Tabiatıyla bütün bu yardımlar Osmanlıların söz konusu devletler nezdindeki itibarını artırmıştır. Memlûklar'a silah yardımı yapılması da henüz bozulmamış olan ilişkiler öncesinde, Hıristiyan Portekizlilere karşı savaşlarında destekleme gayesi gütmekteydi.

1509'da Memlûk Sultan'ı Kansu Gavri (1500-1516), Portekizliler ile Kızıldeniz'de savaşmak için gerekli donanma malzemesini ve ateşli silahı Osmanlı Devleti'nden istemiştir. Osmanlı Devleti de 1511 yılında 400 top, 300 tüfek, 30000 ok, 40000 kantar barut ve bir miktar bakırdan oluşan bir yardımla Memlûkları Portekizlilere karşı desteklemiştir. Bu yardımlar arasında gemi yapım malzemesi yanında asker de bulunmaktaydı⁷⁷. Diğer taraftan İslâm dünyasında ateşli silahların gelişmesinde önemli bir yere sahip olan Memlûklar, Kansu Gavri devrinde bir reform teşebbüsünde bulunmuşlarsa da ülkelerinde yeterli maden ve yetişmiş usta asker olmadığından maden ithal etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca ateşli silahları kullanmak için yabancı paralı askerler ile siyah kölelerden oluşan birlikler kurduysa da Mercidabık ve Ridaniye savaşlarında Osmanlılar karşısında mağlub olmaktan kurtulamamışlardır⁷⁸.

İran Safevîleri ise Osmanlı akınlarına karşı koyabilmek için 1548 yılında Portekizler'le bir antlaşma yaparak onlardan ateşli silahlar satın aldı. Daha önce de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Venedikliler'den top ve ateşli

1/1). Mısır'ın muhafazasında bulunan askerlere lazım olan tüfekler de Mısır'da imal edilmeyip Asitane'den gönderilirdi (Asitane'den Mısır'a giden tüfek gemilerinin muhafazasına dair Rodos beyine gönderilen hüküm için Bk. BA, *Mühimme Defteri*, c. 7, s. 771 nr. 2105, Rebiülevvel 976). Daha geniş bilgi için Bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990, s. 195.

⁷⁶ İnalçık, *The Diffusion*, s. 29.

⁷⁷ İnalçık, *The Diffusion*, s. 202-3; S. Özbaran, a.g. makale, s. 1474-5.

⁷⁸ Mahmut H. Şakiroğlu, "Barut", *DİA*, III, 93. Yavuz'un Mısır seferinde Tomambay'a karşı galip gelmesinde her ne kadar Osmanlı toplarının önemli bir yeri olsa da asıl sebep, Ridaniye'de Osmanlı askerinin hiç beklenmeyen bir taraftan hücum etmeleri sebebiyle Mısırlılar ellerinde bulunan 200 kadar topun sadece birisini ateşleyebilmişlerdir. Osmanlılar da sadece bir defa toplarını ateşleyebilmişler ve her taraf duman olduğu için fazla atış yapamamışlardır (Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, (terc. İ. Erünsal), İstanbul tarihsiz, II, 484-485; Selahattin Tansel; *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 1969, s. 166-167; ayrıca bk. Bernard Lewis, *Ortadoğu*, (terc. M. Harmancı), İstanbul 1996, s. 88).

silah alıp bunları kullanacak kişileri kendi ordusuna dahil ettiyse de⁷⁹, 1473 yılında Fatih ile yaptığı Otlukbeli Savaşı'nı Osmanlı silahlarının üstünlüğü sebebiyle kaybetti. Yine 1514'teki Çaldıran Savaşı'nda her iki tarafın güçleri eşit olmasına rağmen, üstün silah gücü sayesinde Osmanlı ordusu galip gelen taraf oldu. Bu neticelerden sonra 1528 yılında Safevi Sultanı Şah Tahmasb (1524-1576) İngiltere'den silah ve malzeme getirmeye başlarken, diğer taraftan da Rumlu Tüfekçiler denilen, tamamı Osmanlı Türklerinden oluşan ve tüfek kullanan bir grup kurdu⁸⁰.

İslâm dünyasında ateşli silahların kullanımında özel bir yeri olan Memlûklar ile İranlılar, Avrupa devletlerinden silah almakta ve her ikisi de Osmanlılar gibi bu silahların yapımı için Avrupalı usta ve teknisyenler kullanmaktaydılar⁸¹. Ancak, bu silahları kendi milletlerinden olan kişilere de öğretmek geliştirmede Osmanlılar kadar başarılı olamadıklarından, giriştikleri mücadeleleri kaybettiler. Osmanlı Devleti ise, daha önce de belirtildiği gibi ateşli silahların ilk olarak geliştiği Orta Avrupa ve Balkanlar'a yakın olmanın ve hatta buraları oldukça erken zamanlarda fethetmenin, diğer yandan da bölgedeki madenlere sahip olmanın avantajını çok iyi bir şekilde değerlendirmiş ve neticesini almışlardır.

Osmanlılar, Habeşistan'daki Müslüman lider Sultan Ahmed Gran el-Mücahid'e (Ahmed ibn İbrahim), 1527 ve 1542 yıllarında bölgedeki Hıristiyan kral Galavdevos ve müttefiki ünlü Portekizli denizci Vasco da Gama'nın oğlu Cristavao da Gama kuvvetleriyle savaşmak üzere birçok defa ateşli silah yardımı yapmıştır. 1542 yılında Ahmed Han kendisine 3000 asker gönderildiği takdirde Osmanlı hâkimiyetini tanıyacağını söylemiştir. Ancak kendisine sadece 900 kişiden oluşan tüfekçi bir birlik ile 10 top ve bu topları kullanacak topçular gönderilmiştir⁸². Sumatra'da Osmanlı sultanı adına hutbe okuyan Açe Sultanı'na da, Portekizlilerle savaşması için gönderilen yardım gemileri İstanbul'dan yola çıkmış, ancak Yemen isyanı sebebiyle bu yardım yerine ulaşmamıştır. Bunun yerine Osmanlılar, bir grup top yapıcısını Açe'ye göndermişlerdir. Bu top ustaları, burada 200 kadar bronz top dökerek Malaka'da Açe sultanının Portekizlilerle savaşında galip gelmelerinde etkili olmuşlardır⁸³.

⁷⁹ Mahmut H. Şakiroğlu, "Barut", *DİA*, III, 93.

⁸⁰ İnalçık, *The Diffusion*, s. 206-7; Parry Harb Sanatı, s. 206.

⁸¹ İnalçık, "David Ayalon...", s. 506-507; M.H. Şakiroğlu, "Barud", *DİA*, V, 93.

⁸² İnalçık, *The Diffusion*, s. 203-4; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, s. 27-28.

⁸³ İnalçık, *The Diffusion*, s. 204-6.

Osmanlıların askerî yardım gönderdiği diğer bir Müslüman devlet, bir Afrika ülkesi olan Bornu Devleti'dir. En parlak dönemini May İdris Elevma (1571-1603) döneminde yaşayan ve gücünü İslâmın çevreye yayılması için kullanan bu devlet lideri, 1576 yılında III. Murad'a bir elçi göndererek itaat bildirdi ve Osmanlı Devleti'nden askerî ve teknik alanda yardım istedi. Trablusgarb Beylerbeyliği vasıtasıyla yapılan yardımda birçok tüfek ve tüfekçi asker gönderilmiştir. Elevma, bu yardım sayesinde çakmaklı tüfeklerle donatılmış iyi bir ordu kurmuştur⁸⁴.

Ateşli Silahlardaki Üstünlüğün Kaybedilmesi

XIV. yüzyılın ortalarından itibaren sürekli gelişen Osmanlı topçuluğu, XVI. yüzyılda oldukça ileri bir teknik seviyeye ulaşmıştır. Bu yüzyıla kadar Osmanlılar Avrupa savaş tekniklerindeki değişimleri ve ateşli silah teknolojisindeki gelişmeleri başarı ile takip etmişler ve hatta yaklaşık bir asır Avrupa'nın ilerisine gitmişlerdir. Ağır topları Avrupalılara göre daha avantajlı bir şekilde kullanırken, tüfekte de bazı yönleri itibarıyla üstünlüklere sahiptirler⁸⁵. Fakat XVII. asırda, Osmanlılardaki savaş teknolojisi duraklamaya ve hatta gerilemeye başlamış ve neticede gelişen yeni Avrupa hafif silah teknolojisini takip edemediğinden kendisini yenileyememiştir⁸⁶. Zira Avrupa'daki gelişmeleri aynı seviyede takip etmek, Osmanlılar için her zaman çok kolay olmamıştır. XV. ve XVI. asırlardaki Wagenburg ve tabur cengi taktiklerini başarıyla uygulamaları ile ağır topları kullanmadaki gelişmeler, 1550-1650 yılları arasında da tüfekli piyade birliklerini Avrupa'da olduğu gibi kullanmaları kısa zamanda başarılan zor işler olmuştur.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da ateşli silahların kalite ve sayısının artmasının yanında Osmanlılarda bu konuda Avrupa'daki gelişmelere ayak uyduramama ve tedrici bir duraklama göze çarpmaktadır. Avrupa'da, 1550-1650 yılları arasında askerî ilimler sahasında yaşanan teknolojik gelişmenin, Osmanlılar tarafından takip edilememesi, harp malzemesinin temininde karşılaşılan zorluklardan⁸⁷ kaynaklandığı gibi, gelişen yeni teknolojiyi

⁸⁴ J. Spencer Trimmingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1962, s. 122; Pierre Bertaux, *Afrika: Von der Vorgeschichte bis zu den Staaten der Gegenwart*, Fischer Weltgeschichte, Band 32, Frankfurt am Main 1966, s. 80; Davut Dursun, "Bornu", *DİA*, VI, 294.

⁸⁵ E. İhsanoğlu, "Modern Bilimlerin Türkiye'ye Girişi", s. 89.

⁸⁶ A. Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, I, 347.

⁸⁷ "Daha önceleri Papa'nın ve Avusturya İmparatoru'nun koyduğu Müslümanlara harp malzemesi satma yasağına aldırmayan memleketlerin açık pazar politikaları, XVII. yüzyılın

aktarmadaki gecikmeler ve buna ilaveten bu yeni teknolojiyi yeniden imal ve geliştirmedeki başarısızlıktan kaynaklanmaktaydı⁸⁸. Osmanlılar bunun neticesini, Avrupa devletleri ile yaptıkları savaşlarda kaybetmeye başlayınca almaya başlamışlardır. Orta Avrupa bölgesinde yapılan küçük çaplı muharebeler bu büyük mağlubiyetlerin habercisi olmuştur.

Bosnalı Hasan Kâfi el-Akhisarî (ö. 1616) *Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-âlem* adlı 1596 tarihli eserinde, Hıristiyanların en son teknoloji ürünü ateşli silahları kullanarak savaşlarda açık bir üstünlük sağladıklarını belirtmektedir. O bilhassa son zamanlarda düşmanların çok güçlü toplar ve tüfekler icad edip kullandıklarını, Osmanlı askerinin ise bu tür silahları edinip istimal etmede ihmalkâr davrandıklarını, bunun neticesi olarak ta savaşlarda başarılı olmayıp kaçmaya başladıklarını ifade eder⁸⁹. Parry de araştırmasında, 1683-99 yıllarında Hıristiyanların Osmanlılardan elde ettikleri topların çok farklı çap ağırlık ve boyutlarda olduğunu, Osmanlıların halâ Avrupa'daki standardizasyonu ve yeni gelişmeleri yakalayamadıklarını belirtir. Meselâ el silahlarının, hafif ve hareketli topun Avrupa ordularında kullanıldığı zamanlarda Osmanlıların topları Avrupalıların silahlarına göre çok hantal, taşınması güç, barut tüketiminde müsrif ve sadece açık sahada bazen tesirli olabilmekteydi. Bu sebeplerle Avusturya ve Rusya ile savaşlarda peş peşe gelen mağlubiyetler sefere getirilmiş bütün topların ve teçhizatı bir anda kaybedilmesine sebep olmuştur⁹⁰. Aslında Osmanlılarda büyük ebatlı topların yanında çok sayıda küçük ebatlı toplar da bulunmaktaydı. Ancak Osmanlılar Avrupa'daki gibi bu küçük çaplı topları seri hareketli arabalarla kullanma konusunda gerekli teknolojiyi yakalayamamanın sıkıntısını yaşamışlardır.

Gemi Teknolojisi ve Haritacılık

Osmanlıların gayr-i müslimleri istihdam ettiği askerî alanlardan birisi de donanma gemileri ve tersânedir. Osmanlı donanması büyük çaplı bir deniz gücü olarak XV. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmed ve II. Beyazıt

sonunda dini inançlardan dolayı değil, milli ekonomi politikasından dolayı daha az serbest hale gelmiştir", Murphy, *a.g.m.*, s. 13.

⁸⁸ Murphy, *a.g.m.*, s. 11-13.

⁸⁹ Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfi el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri *Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-âlem*", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11, sene 1979-1980, İstanbul 1981, s. 268-269; Parry, *Harb Sanatı*, s. 215; İ. İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", 150. *Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 337; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı", I, 347.

⁹⁰ Parry, *Harb Sanatı*, s. 209, 215-216.

zamanlarında kurulmakla birlikte, en güçlü dönemine Kanuni Sultan Süleyman zamanında ulaşmıştır⁹¹. Donanma gemilerinde ve tersanelerde, Müslüman ve gayr-i müslim birçok mürettebat bulunmaktaydı. Bunlar arasında savaşçı gruptan olan ve yaya tüfekçi olarak kullanılan levend askerleri bulunmaktadır ki bunlar Türk ve Rum levendleri olmak üzere iki kısımdır. İlk önceleri kürekli olan çektirilerde ve daha sonraları kalyonlarda hizmet ederlerdi⁹². Diğer taraftan İstanbul'da bulunan Yahûdi, Rum ve Ermeni cemaatleri de kendilerine teklif edilen kürekçileri ocaklık olarak aynı veya bedel şeklinde vermekle yükümlü olduklarından, esirlerle birlikte kürekçilerin çoğunluğunu gayr-i müslimler oluşturuyordu⁹³. Kendilerine Divan huzurunda ihtidâ teklif edilen esirler, bunu kabul etmediklerinde küreğe mahkum olarak donanmada çalıştırılırlardı. Esirler gebrân-ı mîrî ve satın alınan esirler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı⁹⁴.

Donanma gemilerinde bulunan topları kullanan kişiler arasında Türklerin yanında gayr-i müslimler de bulunmaktaydı. 1665 yıllarında İstanbul'da bulunan İngiltere'nin İstanbul sefaretî memurlarından Paul Rycaut, Osmanlı donanmasında vazife yapan topçuların acemi olduğunu, Türklerin, ateşli silahları iyi kullandığını kabul ettikleri Hıristiyan İngiliz, Fransız ve Hollandalıları topçu olarak aldıklarını, bunların bazılarının ise ehliyetli olmadıkları için düşman ile karşılaştığında yetersiz kaldıklarını ve bu sebepten birçok zararlarının dokunduğunu yazmaktadır⁹⁵. Rycaut, esirler arasında alınan topçuların ücretle çalıştırılmalarına rağmen ilk fırsatta kaçtıklarını ifade etmektedir⁹⁶.

Osmanlıların gemi yapımında örnek aldıkları Venedik kadırgaları, Osmanlılar için özellikle XV. yüzyılda bir model olmuştur⁹⁷. Tersanede, gemi yapımında gayr-i müslim ustaların istihdamına dair çok az kayda rastlanmak-

⁹¹ C. Imber, "The Navy of Sümeyman The Magnificent", *Archivum Ottomanicum*, VI. 1980, s. 211.

⁹² İ.H. Uzunçarşılı, "Levend", *İA*, VII, 46-49; Cezar, a.g.e., s. 135.

⁹³ Marsigli, a.g.e., s. 268; Yahudi cemaati 150 kürekçi, Rum cemaati 125 ve Ermeni cemaati ise 100 kürekçiyi tersane-i Âmir'e teslim etmek mükellefiyetinde idiler (İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâu: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmir'e*, Ankara 1992, s. 203).

⁹⁴ İ. Bostan, a.g.e., s. 209-212; Dernschwam, Aralık 1554'te vefat eden Kaptân-ı Deryâ Sinan Paşa'nın 700 esir kölesinin bulunduğunu ve bunların Galata'da veya gemilerde yaşadıklarını ve kürekçilik yaptıklarını belirtmektedir (Dernschwam, a.g.e., s. 193; Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, s. 214-215).

⁹⁵ Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, London 1668, s. 215.

⁹⁶ Rycaut, a.g.e., s. 200.

⁹⁷ B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1984, s. 45.

tadır. Bunlardan ilki 1475 tarihli Gelibolu tahrir defterinde kayıtları bulunan ve donanmanın inşası işinde çalışan Türk asıllı gemi yapım ustaları ve işçileri arasındaki Rum ve İtalyan gibi çeşitli grupların varlığıdır⁹⁸. Bir diğer kayıt ise 1534 yılında Benedetto Ramberti isimli Venedikli bir İtalyan tarafından yazıldığı tahmin edilen eserde geçmektedir. Bu tarihlerde İstanbul'da bulunan Ramberti, Türklerin bu sanatu iyi bilmediklerinden dolayı Venedikliler kadar iyi kadirge yapamadıklarını, iyi yapılmış birkaç kadirganın da 'iyi ücret alan Hıristiyanların nezareti altında' yapıldığını ifade eder⁹⁹. Marsigli tarafından nakledilen ikinci kayıt ise oldukça geç tarihlidir. Marsigli 1692'de, Türk gemilerinin inşasına nezaret eden, muhtelif Hıristiyan ustaların olduğu rivayetini araştırmak üzere tersaneye gittiğinde, aslen Livorna'lı bir mülteci ve mühtedi olan Mehmed Ağa adlı biri ile karşılaştığından bahseder. Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa (ö. 1691), bu zatın tavsiyesi ile gemilerin manevra kabiliyetini çözecek yeni tarzda bir gemi inşaa usulü tatbik ettirmektedir. Bu arada Köprülü, bu zatın mağuş şikke ile ilgili fikrinden dolayı takdir ettiğinden ona olan güvenini ve itimadını, İstanbul hazinesine memur ve kontrol için tayin ederek göstermiştir. Mehmed Ağa, Sadrazama her türlü tertibat ve mükemmel teçhizata mâlik yeni harp gemilerinin inşasını da teklif ederek bir de maketini yapmıştır¹⁰⁰.

1645 yılında, Kaptan-ı Derya Vezir Yusuf Paşa ve Galata Harc-ı Hâssa Emini Ahmed Efendi zamanında, Haliç tersanesinde elli kadirganın yapımında çalışan *neccar*, *yorgancı*, *hızarcı demirci*, *mimar*, *kâtip* ve ameleden bir kısmı gayr-i müslimdir. Ancak tersanede çalışan işçi ve ustaların isimlerini ve maaşlarını ihtiva eden mevacic defterinde bunlar hakkında bilgi bulunmamaktadır¹⁰¹.

Osmanlılar, Avrupalı bazı gemicilerden gemi yapımının yanında haritacılık alanında da istifade etmişlerdir. Daha Fatih döneminden itibaren Avrupa'dan coğrafya konusunda eserler tercüme edilmeye başlanmıştır. XVI. yüzyılda birçok Avrupa yapımı harita ve kroki Osmanlı'ın eline geçmiştir. Osmanlılar haritacılık teorisi üzerine çok az bilgi sahibi olmalarına rağmen,

⁹⁸ Feridun Emecen, "İstanbul'un Fethine Giden Yol (1451-1453)", *Toplumsal Tarih*, XVII, (Mayıs 1995), s. 27.

⁹⁹ B. Ramberti, "Türklerin Serüvenlerinin İkinci Kitabı", 'Lybyer'in kitabının içinde, Ek I, s. 255.

¹⁰⁰ Marsigli, *a.g.e.*, s. 269-270; B. Lewis, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁰¹ BA, *Maliyeden Müdevver Defterler* (MMD), nr. 15432, tarih Receb 1055, 13 sahife. Belge için bk. Ek 4.

oldukça kısa bir zaman içinde Avrupalı seyir haritalarını kopya etme ve kullanma yanında, kendi kıyı haritalarını yapma seviyesine ulaştılar. Avrupa kaynaklarından istifade ile hazırlanan ilk haritalar, İbrahim Katibî'nin 1416 ve Tabib Mürsiyeli İbrahim'in 1461 tarihli Akdeniz ve Güney Batı Avrupa haritalarıdır. Büyük Türk denizcisi Piri Reis'in, 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'e takdim ettiği haritanın, büyük ölçüde Avrupa'da yazılmış harita ve coğrafya eserlerinden faydalanılarak yapıldığı bilinmektedir. 1583 yılında Sultan III. Murad'a sunulan, yeni coğrafi keşifler ile Yeni Dünya hakkında bilgiler veren *Tarih-i Hind-i Garbi* adlı coğrafya eseri de, İspanyol ve İtalyan coğrafya kaynaklarından istifade ile hazırlanmış olup, Osmanlıların Avrupa'daki coğrafi keşifleri yakından takip ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlıların, buldukları coğrafi konumu iyi değerlendirerek, hem Doğu ve hem de Batı dünyasına ait haritaları ellerinde bulundurmaları, onların bu sahada oldukça ileri bir seviyede olduklarını göstermektedir¹⁰².

Saray Teşkilâtında ve Orduda Bulunan Usta ve Teknisyenler.

Ateşli silahların dökümü ve kullanılması gibi, Osmanlıların daha önceden bilmedikleri yeni teknolojinin tanınmasında önemli yerleri bulunan yabancı teknisyenler ve ustalar, Enderûn'daki muşahere-horâna bağlı olan ehl-i hıref teşkilâtına mensupturlar. Ehl-i hıref cemaatleri hazerde ve seferde, sarayda ve yeniçeri teşkilâtında istihdam edilirdi. Cemaâtlerin içinde topçu, tüfekçi, kaputdan ve tercüman gibi değişik mesleklerde kişiler bulunmaktaydı. Tâife-i efrenciyân mensupları diğer ehl-i hıref cemaatleri gibi hazinedârbaşı ile hazine kethüdasına tâbi olup defterleri bu dâire tarafından tutulmaktaydı. Ehl-i hıref, kapukulu halkı olduğundan ayrıca ordu-yı hümayûn teşkilâtına bağlı idi. Gerekteğinde ordu hizmetlerine tayin olunurlar ve görevlerini orada yaparlardı. Kanunî Sultan Süleyman döneminde, bu teşkilâtta yaklaşık olarak kırk bölük bulunmaktaydı¹⁰³.

Osmanlılar, sarayda çeşitli milletlere mensup sanatkârları gruplar halinde teşkilâtlandırmıştır. Meselâ, resim ve nakış sanatında Anadolu Türkleri

¹⁰² B. Lewis a.g.e., s. 45; E. İhsanoğlu, "Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri", s. 131-136.

¹⁰³ İ.H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hıref (Sanatkarlar) Defterleri", *Belgeler*, XI, 15 Ankara 1986, s. 25; R.M. meriç, "Cerrahlar-Kehhaller", *Tarih Vesikaları*, I/1, (Ağustos 1955), s. 34-35; Filiz Çağman, "Kanunî Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü Ehl-i Hıref", *Türkiyemiz*, sayı, 54, (Şubat 1988), s. 11.

tâife-i Rûmiyân, İranlılar *tâifê-i Acemiyân* ve Avrupalılar *tâife-i efrenciyân* diye ayrılmışlardı. Müteferrikalar arasında da frenklerden usta ve başka teknik adamlar bulundurulur ve gerketiğinde istihdam edilirdiler¹⁰⁴.

Balkanlar'daki ilk fetihlerden itibaren Osmanlıların hizmetinde görülmeye başlayan Avrupa ve Balkan milletlerine mensup gay-i müslim usta ve teknisyenler, ayrı bir grup teşkil etmeyip yaptığı işe göre bağlı bulunduğu bölüğün içinde diğer Müslümanlarla birlikte zikredilirdi. Hiç şüphesiz bu dönemde hizmete alınan gay-i müslimler daha çok dökümcülük, topçuluk ve tüfekçilik gibi ateşli silahlarla ilgili meslekleri icra etmekteydiler. Gay-i müslim teknisyen ve ustaların bir grup halinde *tâife-i efrenciyân* adıyla devlet içinde yer almaları XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başladığından, bu isim altında zikredilen kişileri, Papa Kalesi'nden gelen kişilerle ilgili bölümde bahsedeceğiz. İlk olarak ehl-i hıref cemaatleri içinde tesbit ettiğimiz efrencilerden bahsedeceğiz.

En eski ehl-i hıref defteri olarak bilinen 932/1526 tarihli defterde bu cemaat 590 kişiden oluşmakta olup 376'sı usta 214'ü ise yardımcıdır. Çoğu Müslüman olan bu cemaat içinde 13 gay-i müslim bulunmaktadır. Zira bu cemaat içinde bulunmak için Müslüman olma şartı yoktur. Gay-i müslimlerden ikisi siperdüzân olan Simon ve Toroz'dur. İki gay-i müslim topçudan biri Hıristiyan biri de Yahüdidir. On kişilik cema'at-i tüfekçiyânın ikisi Müslüman, altısı Yahüdi, diğer ikisi de Garde ve Kirkor adlı Ruslardır¹⁰⁵. Buradaki Cema'at-i topçuyân-ı âhen arasında Müslümanlar da bulunmaktadır. Altı kişi olan topçular cemaatinin ikisi muhtedi olmak üzere dördü Müslüman ve diğer ikisinden birisi Yani Nasranî, diğeri de İspanya'dan gelen yahüdilerden Tabib İlya Yahüdi'dir (daha sonra ihtida ederek Abdüsselam el-Mühtedî el-Muhammedî¹⁰⁶ ismini almıştır)¹⁰⁷. Bunların her biri günde altı akça almaktadırlar. Sultan Beyazıt döneminden beri ulûfe almakta olan Garde Rus gebr günde yirmibeş akça, Kirkor biradereş gebr ondört akça Hüdâdâd rus beş akça, Ferhad Rus yedi akça ve Musa Yahüdi on iki akça, Simon bin İsak Yahüdi dokuz akça, İsak Yahüdi dört akça, İvan Rus gebr beş

¹⁰⁴ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Batı'dan Kültür Aktarması Üzerine", *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1993, s. 428.

¹⁰⁵ G. Veinstein, "A Propos Des Ehl-i Hıref et Du Değişirme", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Menage*, ed C. Heywood and C. Imber, İstanbul 1994, s. 353-354.

¹⁰⁶ Abdüsselam el-Mühtedî hakkında daha fazla bilgi için bkz. İhsanoğlu, "Endülüs Menşe'li Bazı Bilim Adamlarının Osmanlı Bilimi'ne Katkıları", s. 568-573.

¹⁰⁷ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 50.

akça, David Yahûdi sekiz akça, Mordehav veled-i Şaban yahûdi sekiz akça almaktadır¹⁰⁸. 1524-25 tarihli saraya ait bütçe defterinde ismi belirtilmeyen bir Rus tüfekçiye tüfekhâ-i hâssa için sarfetmek üzere 400000 akça verildiği belirtilmiştir. Aynı sene Tophâne emini Mehmed b. Hızır'a da darbzen topu dökmek üzere 380000 akça verilmiştir¹⁰⁹. 933/1527 senesine ait bütçede, gayr-i müslim bir topçu ve şakirtleri için topçuyân-ı top-ı âhen ve gebrân-ı topçı maa' şakirdeş ifadesi kullanılmıştır¹¹⁰. 963/1556 tarihli bir deftere göre cema'ât-i hademe-i müteferrika-i harc-ı hâssadan maaş alanlar arasında Murdehay bin Sebatay Yahûdi, tüfenkger olarak geçmekte ve kendisine günde 10 akça verildiği bildirilmektedir¹¹¹.

Orduda Görev Yapan Hıristiyan Askerler

XIV. asrın ortalarından itibaren Osmanlı ordu kuvvetleri içinde asker ve usta olarak görev yapan gayr-i müslim unsurlar bulunmaktaydı. Bilindiği üzere Osmanlı ordusunu meydana getiren ilk düzenli birlikler Orhan Gazi zamanında kurulmuştur. İlk olarak yaya ve müsellemlerden oluşan orduda, daha sonra birçok değişik yeni gruplar kurulmuştur. 1432 senesinde 120 bir kişi olan Osmanlı ordusunun 5000 kadarı kapukulu askeri idi¹¹². Orhan Bey döneminden itibaren orduda Hıristiyanlardan oluşan yardımcı birlikler bulunmaktaydı¹¹³. Zira Osmanlı askeri olmak için müslüman olma şartı yoktu. Osmanlı ordusunda Hıristiyanlardan müteşekkil olan birlikler yardımcı hizmetlerde istihdam edilirler ve ordunun gerek Hıristiyan devletlerle ve gerekse Müslüman devletlerle olan seferlerine katılırlardı¹¹⁴.

¹⁰⁸ Gebr, Osmanlılarda gayr-i müslim manasında kullanılan bir tabirdir (Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 51).

¹⁰⁹ H. Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, c. 41, sayı: 1-4, (İstanbul 1985), s. 443.

¹¹⁰ Buradaki kayda göre onbeş kişilik topçu şakirleri ve topçu gebr, ayda 1949 akça, senede 23388 akça mevacib almaktadır. Bk. Ö.L. Barkan, "933-934 (1527-1528) Mâli Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, (İstanbul 1953-54), s. 310.

¹¹¹ Ö.L. Barkan, "İstanbul Saraylarına ait Muhasebe Defteri", *Belgeler*, 13 (1979), s. 43.

¹¹² Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilâtı", s. 337.

¹¹³ İnalçık, *Fatih Devri*, s. 37, 137, 138 vd.; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 34-35.

¹¹⁴ Ordudaki Hıristiyan birliklerin zaman zaman Hıristiyanlarla yapılan savaşlarda tehlikeli olduklarına dair kaynaklarda az da olsa bazı bilgiler bulunmaktaysa da bunun savaşın kaderine tesir edecek kadar büyük çapta olduğuna dair herhangi bir vakıa söz konusu değildir. İbn Haldun (ö. 1406), Magrib hükümdarlarının ordularında nizami harp sistemini en iyi uygulayan Avrupalı Hıristiyan askerlerinden müteşekkil birlikleri bulundurduğunu ve fakat bu askerleri sadece Arap ve Berber kavimlerinin itaat altına almak maksadıyla onlara karşı giriştikleri

Meselâ, I. Kosova Savaşı'nda orduda beşbin kadar Hıristiyan askerin olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bu kuvvetlerden bazıları Dobruca Tatarları, Köstendil Bulgar ve Skerleri ile Sırp birlikleridir. Her birlik, kendi bölgesinden bir prens veya beyin maiyyetinde bulunurdu¹¹⁵. Bunlar, Müslüman timarlılar ile eşit muamele görmekteydiler¹¹⁶. Osmanlılar Balkanlar'daki siyaseti gereği halka ve idareci sınıfa müdahale etmeyerek Rum, Sırp ve Arnavut asil sınıflarını ve askerî zümreleri sahip oldukları silahlarla birlikte yerlerinde bırakmışlar, önemli bir kısmını da Hıristiyan timar erleri olarak timar kadrosuna dahil etmişlerdir¹¹⁷. Bu gruplar zamanla İslâmiyeti kabul ederek tam manasıyla Osmanlı sipahi ve bey ailelerini teşkil etmişlerdir¹¹⁸. Diğer taraftan, Eflak, Boğdan, Erdel ve Sırbistan gibi Osmanlılara vassallık bağı olan devletler de Osmanlı ordusuna asker göndermekteydiler¹¹⁹. Meselâ, daha önce de belirtildiği gibi 1386 yılında Osmanlıların Karaman seferi esnasında, orduda yardımcı kuvvetler arasında Sırp birlikleri bulunmaktaydı. Bu askerlerin kullandığı tüfekler, Osmanlıların bu silahları tanınmasında etkili olmuştur. Vassal Sırbistan Devleti, Stefan Lazareviç'in (1398-1427) başında bulunduğu diğer bir birlik ise, 1396 yılındaki Osmanlıların Nicopolis savaşına katılmıştır¹²⁰.

Diğer taraftan Gian Angiolello ve Neşri, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul Muhasarasını gerçekleştiren ordusunda, gerek timarlı sipahi, gerek voynuk veya başka isimlerle büyük miktarda Hıristiyan yardımcı birliklerinin bulunduğundan bahsetmektedirler¹²¹. Osmanlı ordusu içinde yardımcı kuv-

savaşlarda kullandıklarını belirtmektedir. Cihadda ise, karşı tarafta katılarak Müslümanlarla muharebe edebileceklerinden korktukları için, Avrupalı Hıristiyanların yardımına başvurmadıklarını söyler. İbn Khaldûn, *The Muqaaddimah An Introduction to History*, (terc. F. Rosenthal), London 1978, s. 227-228.

¹¹⁵ I. Kosova Savaşı'nda Osmanlı ordusunda bulunan Hıristiyan yardımcı kuvvetlerin dağılımı şu şekildeydi. Pres Saraç yönetiminde Dobruca tatarları, Prens Konstantin yönetiminde Köstendil Bulgar ve Skerleri, Serez Sırp Beyi Dragaş, eski Güney Sırp Kralı Vukaş'ın oğlu olan Pirlepe Prensi Marko Kraliyeviç ve kardeşi kendi maiyyetleri ile beraberdirler (*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Kosova Meydan Muharebesi*, III. cilt, I. kısım eki, Ankara 1987, s. 52-53; İnalçık, *Fatih Devri*, s. 143).

¹¹⁶ İnalçık, *Fatih Devri*, s. 166-167, 170; ayn. mlf., "Mehmed II", *İA*, VII., 519.

¹¹⁷ İnalçık, *a.g.e.*, s. 141.

¹¹⁸ İnalçık, *a.g.e.*, s. 164.

¹¹⁹ Rycout, *a.g.e.*, s. 183; Marsigli, s. 112; BA, *Mühimme Defteri*, nr. 83, hüküm 108 ve 369.

¹²⁰ Agoston, "Ottoman Artillery", s. 22.

¹²¹ İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, 519. Güstav Schlumberger, Fatih'in ordusunda Sırp lağımçılarının, topçularının ve süvarilerinin yanında Alman ve Macarların bulunduğunu

vetlere bağlı geri hizmet birlikleri arasında yer alan ve aslen Hıristiyanlardan müteşekkil olan gruplar ise voynuklar, cerehorlar ve martoloslardır¹²². Parry'e göre Fatih'in ve diğer sultanların hizmetinde olduğu gibi, 1517 yılında yapılan Ridaniye Savaşı'nda Yavuz'un ordusunda birçok İtalyan asıllı topçu bulunmakta ve bazı Yahûdi uzmanlar da Osmanlı ordusuna barut hazırlamaktaydı. Sultan IV. Murad'ın 1638 yılındaki Bağdat kuşatmasında da İtalyan, Hollandalı ve İngiliz topçular Osmanlı saflarında hizmet etmişlerdir¹²³.

Osmanlı ordusunda gayr-i müslim ustaların en çok ve devamlı bulunduğu teknik sınıflar cebeci, topçu, top arabacıları, humbaracı ve lağımıcılar- dır. Lağımıcılar muhasaralarda kalelerin altundan lağım delikleri açarak kale duvarlarını yıkma işi için kullanılmaktaydı¹²⁴. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un muhasarası esnasında, bu maksatla surların altundan birçok metris açtırmıştır. Fethin ilk günlerinde lağımıcılar yeterli gelmeyince Novo Broda gümüş madenlerinde çalışmış olan tecrübeli lağımıcılar getirilmiştir¹²⁵. Oldukça tehlikeli olan bu işte istihdam edilen çoğu Sırp asıllı işçilerden oluşan 3000 kişilik Osmanlı lağımıcı birliğinde ayrıca Alman, Macar, Bohemyalı ustaların da bulunduğu belirtilmektedir¹²⁶. Bu birliklerin başında, gençliğinde kendisi de Novo Broda madenlerinde çalışmış olan Zağnos Paşa bulunmaktaydı¹²⁷. II. Beyazıt döneminde yapılan İnebahtı seferinde (1499) orduda bulunan 66 kişilik lağımıcı birliğinin tamamının Hıristiyanlardan oluş-

belirtmektedir. Bk. Güstav Schlumberger, *İstanbul Maharasası ve Zaptı*, (terc. M. Nahid), İstanbul 1330, s. 59; Kritovoulos Fatih'in topçuları arasında bir çok mühtedi Hıristiyan mühendisin bulunduğu belirtilir. Bk. Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, I, 213.

¹²² BA. KK, nr. 4725 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 501-505; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 595-7; İnalçık, *Fatih Devri*, s. 137-138; Abdülkadir Özcan, "Cerehor", *DİA*, VII, 393; Pakalın, a.g.e., I, 280; II, 409-410.

¹²³ Parry, *Harb Sanatı*, s. 204.

¹²⁴ "Lağımıcı ocağı; lağımıcıbaşı'ya bağlı olup daha ziyade maden ocaklarında çalışan tecrübeli Hıristiyan teba (özellikle Yunanistan, Sırbistan ve Ermeniler) arasından seçilmiş kişilerden müteşekkildi" (A. Sermet Muhtar, *Müze-i Asker-i Osmani Züvvarına Mahsus Rehber*, İstanbul, 1920, II, 39).

¹²⁵ Steven Runciman, *Konstantiniye Düşü*, tecd. D.Türkömer, İstanbul 1972, s. 188-189.

¹²⁶ Feridun Emecen, "İstanbul'un Fethine Giden Yol (1451-1453)", *Toplumsal Tarih*, XVII (Mayıs 1995), s. 28; Nicolo Barbaro, *Konstantiniyye Muhasarası Ruznamesi 1453*, (terc. Ş. Talip Diler), İstanbul 1953, s. 52; Parry, a.g.m., s. 204; Nicoara Beldiceanu, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Örgütü (XIV-XV)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I* içinde, yay., R. Mantran, İstanbul 1992, s. 162; Colin İmber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul 1990, s. 148-149; G. Schlumberger, a.g.e., s. 59; Agoston, "Ottoman Artillery...", s. 27.

¹²⁷ Runciman, a.g.e., s. 188; M. Eren, *Zağnos Paşa*, Balıkesir 1994, s. 32-33.

ması, Fatih dönemindeki Hıristiyan lağımıcıların halen yerlerini muhafaza ettiğini göstermektedir¹²⁸. Daha sonraki devirler için Marsigli, Osmanlı ordusunun lağım ocağındaki kişilerin daha çok Ermenilerden olduğunu, bunun yanında Rum ve Bosnalı Hıristiyanların bulunduğunu belirtir. Marsigli'ye göre, lağımıcılık hizmeti yapan ve bazıları kumandanlık ve muallimlik mevkiinde bulunan Ermenilere, devlet tarafından bazı imtiyazlar tanınmış ve yüksek maaşlar verilmiştir. Marsigli, 1669 senesindeki Kandiye muhasarasında istihdam edilen lağımıcılar arasında da, birçok Ermeni lağımıcının bulunduğunu söylemektedir¹²⁹.

Kalelerde İstihdam Edilen Gayr-i Müslimler

Osmanlılar, kara ordularında olduğu gibi, özellikle Balkanlar ve Avrupa topraklarında yeni fethedilen kalelerin muhafazasında, başta bölge halkından Sırpolar olmak üzere Hıristiyan askerleri istihdam etmişlerdir¹³⁰. Bölgenin fethinden sonra, kalelerde topçuluk ve zeberekçilik işleri ile uğraşan yerli Hıristiyanlara dokunulmayarak çalışmaları temin edilmiş, bilgi, beceri ve tecrübelerinden istifade yoluna gidilmiştir¹³¹. Bunların yanına Osmanlı topraklarından çeşitli aileler ve askerler de sevk edilerek zamanla İslâmlaşma sağlanmıştır. Orhan Bey'den beri, itaat bildiren bazı tekfurların bulunduğu kalelerde muhafaza için bulundurulmuş ve ateşli silah kullanan topçu ve tüfekçi kuvvetler, Hıristiyan timar-erleri veya ulûfelilerden oluşmaktaydı¹³². XV. asırdan itibaren Osmanlı kale kuvvetleri, kalelerde bulunan müslim-gayr-i müslim azebelerden müteşekkildi. Bu azebeler serhad kulu denilen kuvvetlerin yaya kısmındandır. Bu arada kalelerde hisareri veya farisan denilen ve top-tüfek kullanabilen kale muhafızları da bulunurdu¹³³. Bunlardan başka kalelerde bulunan diğer Hıristiyan ustalar bennâlar, demirciler, neccarlar, taşıcı-

¹²⁸ "mevâcib-i kefer-i lağım-künân fi 5 minhü 66 neferan fi yevm 198, fi şehri 5940". Bk. M. Tayyib Gökbilgin, "Un Registre de Depenses de Bayazid II D urant la Campagne de Lepante de 1499", *Turcica*, Tome V (1975), Paris-Sutrasborg, s. 89.

¹²⁹ Marsigli, s. 95, 168.

¹³⁰ İnalçık, *Fatih Devri*, s. 139.

¹³¹ İnalçık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", s. 511.

¹³² İzdin Kalesi'nde topçuluk eden İlandari yalnız başına bir timar tasarruf etmektedir. Bk. İnalçık, *Fatih Devri*, s. 146. Nova Broda Kalesi'nde onbir nefer topçu, tüfenkçi ve zeberekçiden yalnız biri müslümandır. Topçu Bogoslav 6288, Radoslav 7505 akçalık timara sahiptir (a.g.e., s. 152). Güvercinlik (Golubatz) kalesinde 15 tüfenkçi hepsi ulufeli Hıristiyan askerlerdir. 40 zeberekçi, 6 demirci Hıristiyan er daha vardır. (a.g.e., s. 155-156).

¹³³ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilâtı", s. 356.

lar zenberekçiler, yaycılar ve kalafatçılardır¹³⁴. 1455 tarihli Vilk-eli defterine göre, bu sene Osmanlıların eline geçen Novo Brodo Kalesi'nde üç büyük, beş farklı büyüklükte sekiz top bulunmaktaydı. Kalede topçu, tüfekçi ve zenberekçi olarak on bir kişi vardı. Bunlardan sadece biri Müslüman olup diğerleri Hıristiyan Sırpardı. 1560 yılında Belgrad Kalesi'nde 18 Hıristiyan dülgere bulunmaktaydı¹³⁵. 1468 tarihli Braniçeva defterine göre Güvercinlik (Golumbac) Kalesi'nde 10 tüfekçinin hepsi ulüfeli Hıristiyan askerlerdir¹³⁶. Aynı sene altı demirci Hıristiyan yine bu kalede çalışmaktaydı. Bu demircilerin sayısı 1529 yılında iki kişiye düşerken, aynı yerde bundan başka iki Hıristiyan taşçı ve üç dülgerin olduğu da kaydedilmiştir¹³⁷. 1570-1575 yılları arasında Semendire Kalesi'nde tamamı Hıristiyan olan on kalafatçı bulunmaktaydı¹³⁸.

Resava Kalesi'nde 1467-68 yılları arasında topçuluk yapan 4 Hıristiyan¹³⁹, Belgrad Kalesi'nde de 1529 yılında topçu ve kalafatçı cemaatleri içinde yedi Hıristiyan bulunmaktaydı¹⁴⁰. Aynı yerde 1560 yılında ise 48 topçunun 13'ü Hıristiyan gerisi Müslüman idi. 1570 tarihli Belgrad defter-i mufassal'ına göre ise burada 36 Müslüman 10 Hıristiyan topçu bulunmaktaydı. III. Murad döneminde (1574-1595) buradaki topçuların 6'sının Hıristiyan, 41'inin de Müslüman olduğu görülmektedir¹⁴¹.

¹³⁴ Taşçı, kalelerde taştan top güllesi yapan kişiye verilen addır. Taşçılar genellikle Hıristiyanlardan seçilmekte ve her kalede iki veya beş kadar taşçı bulunmaktaydı. Meselâ, 897 tarihinde Hıram Kalesi'nde Gorki adında bir taşçı bulunmaktadır (BA, K. Kepeci, *Büyük Kale*, nr. 4725). Sırbistan'da Resava Kalesi'nde, 1467 senesinde yine Sırbistan'da Güvercinlik Kalesi'nde iki Hıristiyan taşçı bulunmaktadır. Güney Sırbistan'da 1454 senesinde ümar sahibi bir zikredilen ilk Müslüman taşçı olarak kaynaklarda gözükmektedir (Petroviç, *a.g.m.*, s. 192; Agoston, "Ottoman Artillery", s. 27). Ayamavra Kalesi'ne (Karlulili Sancağına bağlı) gerekli olan durüdgerliğe Pavlo Nikolo, Nikolo Kandiyoti, Glay Comnolci ve Yakomo Landiya'nın taşçılığa da Dimitri Yorgo Pulo ve Andiriya Yorgo Pulo'nun tayin edildiğine dair 906/1501 tarihli hüküm için bk. *II. Bayezid Dönemine ait 906/1501 tarihli Ahkâm Defteri*, s. 65. İnebahtı Kalesi'nde Azeb ağası Dimitri Ponaça ve azep taifesinden Petri Palya ile ilgili 906/1501 tarihli bir başka hüküm için Bk. *Ahkâm Defteri*, s. 45.

¹³⁵ Agoston, "Ottoman Artillery...", s. 27.

¹³⁶ İnalçık, *Fatih Devri*, s. 155; a. mlf., "Osmanlılar'da Ateşli Silahlar, s. 511; Petroviç, *a.g.m.*, s. 185.

¹³⁷ Agoston, "Ottoman Artillery..." s. 26-27

¹³⁸ Agoston, "Ottoman Artillery..." s. 27.

¹³⁹ BA, MMD, nr. 5 s. 252-255.

¹⁴⁰ Agoston, "Ottoman Artillery..." s. 31.

¹⁴¹ Agoston, "Ottoman Artillery..." s. 31.

1488 tarihli Semendire Kalesi mevâcib defterinde zikredilen görevliler arasında yer alan Hıristiyanlardan kefere diye bahsolunmaktadır. Bu tarihte kale dizdarı Mustafa Ağa'dır. Kalede 50 kişi olan Cemaât-i topçıyanın başında Topçubaşı İbrahim bulunmaktadır. Topçu cemaatleri, Cemaât-i topçıyan-ı Müslüman ve cemaât-i topçıyan-ı kefere olmak üzere iki kısımdan müteşekkil olup, Müslüman topçuların sayısı topçubaşı ile birlikte 18, Hıristiyan topçular ise 32 kişidir¹⁴². Kalede bunlardan başka 40 kişiden müteşekkil bir de tüfenkci cemaati bulunmaktadır ki bunların hepsi Hıristiyan olup cemaât-i tüfekciyân-ı kefere diye zikredilmektedir¹⁴³. Kalede tamamı Hıristiyanlardan oluşan bir diğer grup ise cemaât-i zenberekciyân-ı kefere'dir¹⁴⁴.

Petroviç, 1455-1485 yılları arasında Makedonya, Sırbistan ve Bosna'daki kalelerde 9 Hıristiyan ve 20 Müslüman topçunun bulunduğunu söylemektedir. Hıristiyan askerler bilhassa Sırbistan'daki kalelerde bulunmakta ve topçuluk ailelerin elinde bir zanaat olarak devam etmekteydi. Diğer taraftan XV. yüzyılda Bosna'da bulunan bu Hıristiyan askerlerin çoğu Müslüman olduğundan, XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Bosna'da Hıristiyan topçulara çok az rastlanılmaktadır¹⁴⁵.

Peşte Kalesi mevâcib defterine göre kale muhafızları 1543 yılında 1481, 1549'da 1100 ve 1569'da 939 kişi olup bunların %20'si genel olarak hep gayri müslim slavlardı. Budin'e ait 1558-1559 yılı hazine defterine göre Sırb asıllı Gyorgye 15 akçe gündelikle Budin Kalesi'nde inşaat ustası olarak çalışmıştır. Aynı deftere göre Sırb Nikola ve arkadaşları da Tolna'da hazine gümrükçüsü olarak çalışmışlardır¹⁴⁶.

Kalelerde vazife yapan askerlere dışarıdan malzeme getiren Hıristiyanlar da bulunmaktaydı. Mesela 906/1500 tarihli bir hükümde, Yani veledi Kalavriça adlı kafir okçunun, Yenihisar Kalesi'ne her sene 400 ok vermesi sebebiyle bütün vergilerden muaf tutulması itenmiştir¹⁴⁷.

¹⁴² BA, KK., nr. 4725, s. 2 vd.

¹⁴³ Tüfenkciyan cemaatinin başında tüfekçibaşı Marko veledi Nikola bulunmakta ve 5 akça yevmiye almaktadır (BA, KK., nr. 4725, s. 13).

¹⁴⁴ 40 kişiden oluşan bu cemaatin başında da Esan veledi Beg bulunmakta ve 5 akça yevmiye almaktadır (BA, K. K., nr. 4725, s. 15-16).

¹⁴⁵ Petroviç, *a.g.m.* s. 179 vd. Bosna ve civarında bulunan kalelere ait bir tımar defterinde bu bölgedeki kalelerin sadece birisinde gayri müslim bir topçuya rastlanılmaktadır (BA., *Tapu Tahrir*, nr. 24 s. 829).

¹⁴⁶ Gyula Kaldy-Hagy, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁴⁷ *Ahkam Defteri*, s. 110.

Dökümhanelerde Çalışan Gayr-ı Müslim Usta ve Teknisyenler

Osmanlıların gayr-i müslimleri istihdam ettiği yerlerden birisi de top dökümhaneleridir. Tophânelerde döküm hizmetini tecrübeli top döküm ustaları yaparlardı. Top döküm ustaları sefer esnasında ordu ile birlikte, diğer zamanlarda ise merkezdeki veya diğer yerlerdeki tophânelerde bulunurlardı. Osmanlı Devleti'nin en büyük dökümhanesi İstanbul'daki Tophâne-i Âmire'dir. Fetihden sonra yapılan bu bina giderek artan ihtiyaca cevap veremediğinden dolayı, II. Beyazıt zamanında genişletilmiş, Kanuni zamanında ise tamamen yıkılarak dönemin ihtiyacına göre yeniden inşa edilmiştir¹⁴⁸. Evliya Çelebi, Kanuni Sultan Süleyman'ın da Fatih Sultan Mehmed gibi topçuluğa çok önem verdiğini ve top-tüfek ihtiyacının karşılanması için 'memâlik-i mahrûsedan ve sâir kâfiristandan ihsân ve in'amlarla topçuları getirttiğini' belirtmektedir¹⁴⁹. Nitekim Tophâne-i Âmire'nin 923-924/1517-1518 tarihli defterinde bir grup yahûdi bulunmakta ve bunlara 'üstâdân-ı yahûdi-yân' denilmektedir.¹⁵⁰

1544'te İstanbul'da bulunan Avrupalı seyyah Jerome Maurand da Tophâne'de 40-50 civarında Alman top dökümcüsünün çalışmakta olduğunu belirtmektedir¹⁵¹. Ayrıca Tophâne-i Âmire'ye ait 1603 tarihli muhasebe defterinde de, top dökümünde kepeçcilik yapanların tamamı ile marangozların bir kısmının zimmî olduğu görülmektedir¹⁵². Fransa'nın 1547-1548 yıllarında İstanbul elçisi olan d'Aramon da Tophâne'de uzman olarak çalışan Fransız, Venedikli, Cenovalı, İspanyol ve Sicilyalıların bulunduğunu belirtmektedir ki bunlar muhtemelen esirler olmalıdır¹⁵³. Nitekim 1553-1556 yılları arasında İstanbul'da bulunan Alman asıllı Macar seyyahı Hans Dernschwam, 1554 yılında İstanbul'da karşılaştığı üç Alman esirden bahsetmektedir. Onun verdiği bilgilere göre bunlar, diğer esirlerle birlikte Tophâne'de Yahûdi bir tüfek yapım ustasının yanında tüfek yapmayı öğrenmek üzere tutulmaktadırlar. Ayrıca Alman asıllı bir tüfek ustası olan Niclas adlı birinin de Budin muhase-

¹⁴⁸ Aydüz, *Tophane*, s. 69 vd.

¹⁴⁹ Evliya Çelebi, I, 436.

¹⁵⁰ BA, KK., nr. 4726, s. 45.

¹⁵¹ Eremya Çelebi Kômürçiyân, *İstanbul Tarihi XVI. asırda İstanbul*, Tercüme ve notlarla yayınlayan Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1952, (neşr. L. Dorez), s. 204-205.

¹⁵² BA, MMD, 2515, s. 10. Ancak defterde bu kişilerin mevcudu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Ekim 1574'te tophânede dökücübaşı olan Mehmed'in bir mühtedi olduğu ve zimmî olan kardeşinin de daha sonra ihtida ederek topçu olduğuna dair bir hüküm için bk. BA, *Mühimme Defteri*, nr. 25, hüküm 2850, s. 310, tarih 10 Receb 982.

¹⁵³ Agoston, "Ottoman Artillery...", s. 30.

rasında esir düştüğünü, muhasaradan sonra kalenin su kulesindeki büyük hasarı tamir ettiğini ve halen Tophâne'de döküm işleri ile uğraşmakta olduğunu söylemektedir.¹⁵⁴

Osmanlılar, Avrupa'da gelişen yeni top ve tüfek teknolojisini Tophâne'ye aktarmak için bir taraftan Avrupa ve Balkanlar'dan getirttikleri¹⁵⁵ usta ve teknisyenleri istihdam ediyor, diğer taraftan da yukarıda görüldüğü üzere esirler arasından ateşli silahlar konusunda bilgi sahibi olanları burada çalıştırıyordu. Ayrıca esirlerden bazılarını da usta top ve tüfek yapımcılarının yanına vererek yetiştiriyordu. Osmanlı Devleti'nin bütün topçuları ve top dökümcüleri Tophâne'de yetiştirilir ve daha sonra imtihana tabi tutularak değişik yerlerdeki kalelere ve dökümhanelere gönderilirdi¹⁵⁶. Bu sebeple Tophâne'de mahir top ustaları ve dökümcüleri bulundurulur ve sürekli eğitim yaptırılırdı. Dernschwam, Avrupalı esir top ve tüfek ustalarını Tophâne'de kalmalarının sağlanması için ihtidaya zorlandıklarını ileri sürmektedir¹⁵⁷. Paul Rycout da esir alınan topçuların diğer esirlere göre durumlarının daha iyi olduğunu ve günde 8-12 akça kazandıklarını belirterek, Osmanlıların ateşli silahlara verdikleri önemi ifade etmektedir¹⁵⁸. Zira esir olsun hür olsun Avrupa top ve tüfek yapımını bilen bu kişilerin Osmanlıların hizmetinde bulunmaları, Avrupa'daki gelişmeleri takip edebilmeleri için çok önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde daha XV. yüzyılın başlarında top dökümcüleri ve kulanıcıları birbirinden ayrılmıştır. Meselâ, 1431 tarihli bir kayıta

¹⁵⁴ Dernschwam, a.g.e., s. 168.

¹⁵⁵ Dışarıdan gelen top döküm ustalarına XVII. asırda da rastlanmaktadır. Buna dair Graf Marsigli, 1647-1669 senelerinde yapılan Kandiye Muhasarasında İstanbul'dan top götürmenin çok zahmetli olması dolayısıyla bölgede kurulan Türk dökümhanesini (İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, Ankara 1988, s. 332-342, 414-421) bir İtalyan'ın tertip ve tanzim ettiğinden bahseder (Marsigli, a.g.e., s. 164).

¹⁵⁶ "Topçu ocağında üstad top ilminde mahir neferatlar ve dökümcüler çok idi. Ekser serhadde vaki kılalarda neferat topçular Tophane'de imühan olurdu, badehu dirlik verilirdi". bk. *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, (tahkik eden: Ziya Yılmaz), (basılmamış doktora tezi), İstanbul 1990, s. 288. Ayrıca Tophanede top dökümü öğretildiği gibi top auş talimi de yapılırdı. "Ve topçular da haftada iki gün tophanede top ilminde mahir olan üstaplardan kârhânedede darbuzen kurup nişan atarlardı. Kanun idi..." s. 325-6.

¹⁵⁷ Mesela, Dernschwam Landshut'lu (Tımuşvar) tüfek ustası olan Hans Schazcel'in tekrar ülkesine geri dönebilmek için kendisinin marangoz ustası diye tanıttığı ve Türklerin onun tüfek ustası olduğunu öğrendiklerinde zorla sünnet edeceklerini ve bir daha ülkesine döneceğini anlaur (Dernschwam, a.g.e., s. 167-192).

¹⁵⁸ Buna rağmen memleketerine dönmek için çalışıklarını da vurgulamaktadır. Bk. Rycout, a.g.e., s. 200.

Arnavutluk'ta İsmail adlı birinin topçu olduğundan bahsedilmektedir¹⁵⁹. II. Murad döneminde oluşturulan topçu ocağı, fonksiyonu bakımından top imali ve top atışı diye iki kısma ayrılmıştır¹⁶⁰. Bu ocağın mevcudu çeşitli asırlarda değişmiştir. XVI. yüzyılda 1200 civarında olan topçu sayısı XVII. yüzyılda 2-3000'e ulaşmıştır. Topçu ocağının en büyük amiri topçubaşısıdır. Ondan sonra dökücübaşı gelirdi¹⁶¹. Topçu ocağında dökümcüler ayrıca bir bölük olmadığından ve seferlerde gerektiğinde bunların tedariki güç olduğundan top falyaları, havan, büyük ve küçük kumbara danelerinin kolayca hazırlanabilmesinin temini için dökmeçilerin ayrıca bir ocak haline gelmesi 1667 yılında olmuştur¹⁶². Konu ile ilgili olarak yazılan buyruğudan anlaşıldığına göre, bu tarihe kadar dökmeçi ustalarının temininde ciddi bir sıkıntı söz konusu olmadığından ocak teşkil ettirilmemiştir.

Ateşli silahlara gerekli olan malzemeler dökümhane veya kârhâne denilen yerlerde hazırlanmaktaydı. Dökümhaneler daha verimli çalışabilmek için madenlere yakın bölgelerde inşa edilirdi. Demir ve benzeri madenlerin bol bulunduğu Balkanlar'da birçok dökümhane bu sebeple inşa edilmiştir. Balkanlar'ın ilk ve en önemli dökümhanesi, Osmanlıların bölgeyi fethinden önce 1410'da Dubrovnik'te yapılmıştır. Burası, XV. yüzyılın ilk yarısında büyük küçük her türlü silahın ve malzemenin imal edildiği bir merkez olarak çalışmış¹⁶³ ve burayı daha sonra bölgede açılan diğer dökümhaneler takip etmiştir. Osmanlıların bu dökümhaneyi kullandıklarına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. XV. yüzyılda bu bölgedeki dökümhanelerde çalışanların çoğunu bölge halkından Sırp ve Bosnalılar yanında Macar, İtalyan, Alman ve Fransız gibi yabancılar oluşturmaktaydı. Daha önce bu bölgedeki devletlerin hizmetlerinde bulunan bu yabancı uzmanlar, aynı işi Osmanlıların bölgeyi fethinden sonra da sürdürdüler. Yani daha sonra Osmanlı kayıtlarında görülen bu yabancı ustalar ve dökümcülerin önemli bir kısmı, Osmanlıların bölgeyi fethinden önce de bulunmaktaydı. Bölge halkı ve daha sonra buraya yerleşen Osmanlılar bu işi, mevcut personel ile devam ettirirken kendi ustalarını da onların yanında yetiştirmeyi ihmal etmediler¹⁶⁴.

¹⁵⁹ *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. 105-106; Petrović, a.g.m., s. 193.

¹⁶⁰ *Neşri*, I, 291; Mouredgea d'Ohsson, *Tableau General de l'Empire Ottoman*, Paris 1824, VII, 364.

¹⁶¹ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilâtı," s. 346-7.

¹⁶² BA, İbnülemin, Askeri, nr. 1665; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları II*, s. 55-56.

¹⁶³ Petrović, a.g.m., s. 179.

¹⁶⁴ Petrović, a.g.m., s. 188-9.

Topçu ocağında top atışı ve top imalinde istihdam edilecek acemi efrada ihtiyaç duyulduğu zaman, topçubaşı tarafından Divân-ı Hümâyûn'a müracaat edilerek gereği kadar acemi istenir ve durum yeniçeri ağasına bildirilirdi¹⁶⁵.

Sırlardan ve Macarlardan ele geçen dökümhanelerdeki ve madenlerdeki¹⁶⁶ üretim, yine aynı bölgedeki Hıristiyan reâyânın veya bu bölgeye önceden gelmiş yabancı teknisyenlerin, altı ay, bir sene veya daha uzun periyotlarla anlaşmalı mecburi-işçi statüsünde çalıştırılmasıyla sürdürülmüştür. Ancak onlar, bu mecburiyet karşısında alınması gereken birçok vergi ve avariz ödemelerinden muaf tutulmaktalar ve ayrıca yaptıkları işin karşılığını da para olarak almaktaydılar. Bunun yanında devlet tarafından kontrol edilen ve üretimi satın alan özel dökümhaneler de bulunmaktaydı¹⁶⁷.

Osmanlı ordusu için top döküm işleri yapan bu işçilere, piyasada geçerli olan ücret verilmekteydi¹⁶⁸. Bosna'da Osmanlı hâkimiyeti esnasında 1477 yılında yapılan bir sayımda, Hersek'e bağlı bir köyde üç Hıristiyan silah yapıcısının olduğu görülmektedir. Bu üç kişi aynı sene reâyâ olmuşlar ve kendilerinden yapmakta oldukları arkebüzleri imale devam etmeleri istenmiştir. XV. yüzyılda Macaristan ve Dubrovnik'te yapılabilen türdeki arkebüzler Bosna'da da yapılabilmekteydi¹⁶⁹. Bu arkebüzler muhtemelen Novo Brodo'daki dökümhanede imal edilmekteydi. Novo Brodo'da ve uçlardaki kalelerde yapılan ilk nüfus sayımında bir Hıristiyan arkebüz imalatçısı usta ve on yeniçerinin ismi geçmektedir¹⁷⁰. Top ve arkebüz imal eden bazı ustalar barut ve güherçile de imal ederlerdi. Güherçile, XV. asrın sonlarında Üsküp civarında ve ayrıca 1485 yılında Piriştine yakınlarında az miktarda imal edilmekteydi. Güherçile imalatçıları da diğerleri gibi Hıristiyan idi¹⁷¹. XV. asırda barut imal edildiğine dair sadece bir kayıt bulunmaktadır. 1468-69 senesinde Bosna'da

¹⁶⁵ BA, KK, nr. 209, s. 114; Aydüz, *Tophane* s. 100 vd.

¹⁶⁶ Meselâ, Novobreda madenindeki yuvalak imali Fatih'in bölgeyi fethinden sonra aynen sürdürülmüştür (Uzunçarşılı, *Kapukulu*, II, 46). Bosna'ya bağlı Kamengrad Kalesi yakınındaki küffar zamanından kalmış top güllesi yapan demir madenindeki faaliyet, buranın Osmanlıların eline geçmesiyle (979/1571) devam ettirilmiş ve bu iş için civar köylerde bulunan kişiler her türlü vergiden muaf tutularak vazifelendirilmiştir (Uzunçarşılı, *Kapukulu*, II, 85-86).

¹⁶⁷ Petroviç, *a.g.m.*, s. 189.

¹⁶⁸ Meselâ, dökümhanelerde çalışan bir *kalcı* (döküm işçisi) bir kantar için 16 akça, *ocakçı* ise 10 akça almaktaydı (İnalçık, *The Diffusion*, s. 213).

¹⁶⁹ Petroviç, *a.g.m.*, s. 188.

¹⁷⁰ Petroviç, *a.g.m.*, s. 192.

¹⁷¹ Petroviç, *a.g.m.*, s. 191.

Pavloviç ailesine ait bölgedeki bir köyde Hıristiyanlar tarafından barut imal edilmektedir¹⁷².

Balkanlar'ın büyük top döküm merkezlerinden birisi olan Semendre'deki dökümhane, buranın 1439 yılında Osmanlıların eline geçmesinden sonra da faaliyetine devam etmiş ve Osmanlıların Balkanlar'da top döktükleri ilk yerlerden birisi olmuştur. 1440'taki Belgrad kuşatmasının topları da burada hazırlanmıştır. Seferlerde top naklinin müşkil olduğu yerlere, develerle top levazımatı sevk edilerek ordugâhta top dökülürdü. Nitekim II. Murad oldukça erken bir tarih olan 1438'de Mora'daki Germe Hisar (Hexamilion) Kalesi¹⁷³, 1448 senesinde de Akçahisar Kalesi muhasarasında kale önünde seyyar dökümhaneler kurarak toplar döktürülmüştür¹⁷⁴. Fatih Sultan Mehmed, fetihten önce toplarının bir kısmını Edirne'deki dökümhanede bir kısmını da İstanbul'da surların önünde döktürmüştür¹⁷⁵. Osmanlı topçuları, 1456'daki II. Belgrad kuşatmasından önce Semendre yakınlarındaki Krusevac'ta (Alaca Hisar), beraberlerinde getirdiği metallerle top dökmüşlerdir¹⁷⁶. Fatih, 1473'teki İškodra Kalesi muhasarasında bu bölgeye develerle bakır götürmüş ve orada ocaklar kurdurarak büyük toplar döktürmüştür¹⁷⁷.

Fatih'in muhasara için topladığı orduda gayr-i müslim askerlerin bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Bu askerlerin bir kısmı atlı süvari ve piyade birliklerini teşkil ederken bir kısmı da topçu ve dökümcü olarak görev yapmaktaydı¹⁷⁸. Gayr-i müslim ustalarla takviye edilen ilk Osmanlı top dökümhanesi II. Murad zamanında Edirne'de kurulmuştur. Burada çalışan ve adları tesbit edilebilen Müslüman ve Hıristiyan ustalar şunlardır. Topçubaşı Saruca usta¹⁷⁹, Mimar Muslihiddin ve Macar asıllı Urban¹⁸⁰.

¹⁷² Petroviç, *a.g.m.*, s. 192-193.

¹⁷³ "Bunlar hisar üzerine varıp, toplarını kurup, döğmeğe başladılar. Topların bakurlarını götürmüşlerdi. Her sancağa tevzi etmişlerdi. Topları orada döktüler", Bk. *Neşri*, II, 633.

¹⁷⁴ İnalçık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", s. 509. Aydın, *Tophâne*, s. 39-44.

¹⁷⁵ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, II, 58.

¹⁷⁶ Petroviç, *a.g.m.*, s. 185, 192; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, II, 58.

¹⁷⁷ Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, İstanbul 1285, III, 397.

¹⁷⁸ Fatih Sultan Mehmed'in ordusundaki gayr-i müslim unsurların varlığını kabul eden bazı tarihçiler bunların ganimet için gelen başıboş çapulculardan ibaret olduğunu belirtirler. Bk. Schlumberger, *İstanbul Muhasarası ve Zaptı*, s. 55-59; Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, I, 174.

¹⁷⁹ *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân* (nşr. H. İnalçık, M. Öğüz), Ankara 1978, s. 47-48.

¹⁸⁰ Münecimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, (terc. İ. Erünsal), I, 256-257; İnalçık, *Fatih Devri*, s. 72; Erendil, *a.g.e.*, s. 57-58.

Topçu Ocağı ve Top Dökümcüleri

Yaya kapukulu ocaklarından olan topçu ocağı, II. Murad döneminde, yeniçeri ocağından sonra teşkil edilmiştir¹⁸¹. II. Murad döneminden beri topçubaşı olan Saruca Usta, İstanbul muhasarasına da katılmış, Mimar Muslihiddin ve Urban ile birlikte büyük topların döküm işlerini yürütmüştür. Saruca Usta daha önce de, II. Mehmed'in ilk padişahlığı döneminde Varna Savaşı (1444) sebebiyle II. Murad'ın Rumeli'ne geçmesi sırasında önemli bir vazife yapmıştır. Çanakkale boğazı Venedikliler tarafından tutulduğundan dolayı Rumeli'ne, Anadolu Hisarı'nın bulunduğu yerden geçmek zorunda kalan Osmanlı ordusunun korunması için Saruca Paşa, boğazın iki tarafına toplar yerleştirmiş ve gelen iki Bizans kadırgasından birisini batırmış diğerini de hasara uğratarak İstanbul'a kaçmasını sağlamıştır¹⁸².

Fatih Sultan Mehmed Dönemi Topçuları

Edine'de top dökken Macar asıllı döküm ustası Urban'dan dönemin bazı kaynakları geniş bir şekilde bahsetmektedirler. Buna göre Urban, Rumeli Hisarı'nın inşası esnasında Bizans'tan Osmanlılara geçmiştir¹⁸³. Bizans'a yardım için gelmiş olan Urban, kendisine istediği ücret verilememesinden dolayı, Fatih'in ordusuna iltica etmiştir. Fatih Sultan Mehmed kendisine istediği gibi top döküp dökmeceğini sorduğunda "...öyle bir tane dökerim ki,

¹⁸¹ Cahid Okurer, *Büyük Fetih*, İstanbul 1953, s. 51.

¹⁸² *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, s. 47-48; H. İnalçık, *Fatih Devri*, s. 72; M. İlgürel, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Devirleri", s. 292.

¹⁸³ Kaynaklarda adı Orban, Orbain veya Urbâni olarak geçen, daha çok Macar olarak zikredilmekle birlikte Alman veya Ulah olduğu da söylenen bu dökümcü ustası (H.J. Kissling, "Baljemez", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, 101 (1951), s. 335), bazı kaynaklara göre alelade bir dökümcü olup balistik hesaplardan hiç anlamamaktaydı. Nitekim Urban Babil'in surlarını yıkabilecek bir top yapabileceğini ancak güllenin ne kadar uzağa gideceğini hesaplayamayacağını belirttiğinden topların bütün balistik hesaplarını Fatih bizzat kendisi yapmıştır (Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, I, 208-209). Danişmend, Schlumberger'in Dukas'ın eserinden istifade ile o zamana kadar balistiğin öneminin bilinmediğini ve balistikle ilgili ilk kaide ve kuralların Fatih tarafından ortaya atılıp uygulandığını belirtmektedir. Ayrıca Danişmend'e göre Urban'ın yaptığı büyük top daha ilk atışlarında çatladığı ve kendisini öldürdüğü için muhasara Türk ustalarının döküttüğü büyük toplarla sürdürülmüştür (Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, 235), Fatih'in balistik bilgisinin ne derece ileri olduğunu ispatlayan havan topunun icadı bu konuda bize önemli bir delildir. Nitekim muhasara esnasında Fatih, Haliç'teki gemileri batırmak için topçulara havan topunun planını bizzat çizerek yapımını tarif etmiş ve neticede yapılan havan topunun endahı (balistliği) ayarlandıktan sonra yapılan atışlarla birkaç gemi batırılmıştır (Schlumberger, *İstanbul Muhasarası ve Zaptı*, s. 120-121; Emecen, *a.g.m.*, s. 28).

Babil'in surlarını bile çökertebilir, ancak gülle yapımına karışmam" şeklinde cevap verdiği rivayet edilir¹⁸⁴. Bunun üzerine Fatih, gülle yapımını kendi uhdesine alarak Urban'ı beklediğinin dört katı ücretle hemen hizmete almıştır¹⁸⁵. Nitekim Urban Edirne'de, Halil Paşanın nezareti altında¹⁸⁶, üç ay içinde¹⁸⁷ gülleleri 36 cm. çapında, oldukça büyük bir top hazırlamıştır. 1453 yılının ilk aylarında bu büyük top¹⁸⁸ ve diğer toplar muhasara için İstanbul'a getirilerek surların önüne yerleştirilmiştir. En büyük top Top kapusu'na yerleştirilmiştir¹⁸⁹. Urban'ın yaptığı top günde sekiz atış yapabilmekte ve infilak

¹⁸⁴ Dukas, *a.g.e.*, s. 151; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 78; C. Imber, *The Ottoman Empire*, s. 1480; A. de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, (terc. S. Bayram), İstanbul 1955, s. 248.

¹⁸⁵ Sir Steven Runciman gibi bazı müelliflere göre, Urban'a üç ay içinde bir top yapılmıştır. Bu ilk top, Rumeli Hisarı'ndaki kulelerden birine yerleştirilmiş ve ablukayı yarmaya çalışan bir Venedik gemisini batırmıştır. Bu başarı üzerine Urban Edine'ye diğer büyük topları yapmak üzere götürülmüştür (S. Runciman, *Konstantiniye Düştü*, s. 127-128; H. Kazankaya, *Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u Fethi ve Fethin Karanlık Noktaları*, İstanbul 1990, I, 160-161; Erendil, *a.g.e.*, s. 58, 60; C. Okurer, *Büyük Fethi*, s. 52.), Agoston da aynı iddiayı Runciman'a istinadla savunmaktadır (Agoston, "Ottoman Artillery...", s. 28).

¹⁸⁶ *Hayrullah Efendi Tarihi*, İstanbul 1271, VIII, 61; İ.H. Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara 1988, s. 71.

¹⁸⁷ Dukas'ın bildirdiğine göre üç ay civarında dökülen bu top muhasaradan bir ay kadar önce kullanılmaya hazır hale gelmiştir. Urban ise 1452 Mart-Temmuz ayları esnasında inşa edilen Rumeli Hisarı'nın inşası esnasında Fatih'in yanına gelerek hizmete girmiş ve bir sene kadar hizmette bulunmuştur (Dukas, *a.g.e.*, s. 151-152), aynı konuda daha geniş bilgi için bk. İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, 230-1, 235; S. Tansel, *Osmanlı Konaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Ankara 1985, s. 51-52.

¹⁸⁸ Osmanlılar'ın elindeki en büyük top bu idi. Ancak bundan başka iki tane daha büyük çapta top bulunmaktaydı. Gelibolulu Mustafa Âli ve Hoca Sadettin Efendi, Saruca Usta'nın ve Mimar Muslihiddin'in de büyük çapta toplar dökmüş olduğundan ve muhasaranın bu toplarla sürdürüldüğünden bahsetmektedir (Âli, *Künhülahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5999, v. 70a; Hoca Sadettin, *Tâcüt-tevârih*, İstanbul 1279, I, s. 419; Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, I, 212; Schlumberger, *İstanbul Muhasarası ve Zaptı*, s. 64; Feridun Dirimtekin, "F. Babinger'in, *Mahomet II, le conquerant et son temps (1432-1481)*, *La grande peur du monde au tournant de l'histoire*, Paris 1954, adlı eserinin tanıtım yazısı", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1955, I, 125).

¹⁸⁹ İstanbul'un fethi esnasında orduda 4 bölük topçu kuvveti bulunmaktaydı (M. Hattatoğlu, "İstanbul Silivrikapı'da Topçubaşı Balâ Süleyman Ağa Mimari Manzumesi", *Vakıflar Dergisi*, IV, 1958, s. 183). Ancak ne kadar top olduğu konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Phrantzes'e istinadla tarihçilerin çoğu, muhasara esnasında Fatih'in ordusunda üç büyük top ve her biri dört toptan mürekkep on dört batarya, yani 56 top olduğunu kabul etmektedirler. Bu 14 bataryadan üçü Vlakerna Sarayı muntkasına, ikisi Eğrikapı, ikisi Edirnekapı, dördü Topkapı, üçü de Silivrikapı karşısına yerleştirilmiştir. Büyük toplar bunlardan ayrı olarak Vlakerna Sarayı, Topkapı ve Edirnekapı karşısına konulmuştur. (Bk. Cahid Okurer, *Büyük Fethi*, s. 67; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, İstanbul 1329, II, 280; Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, I, 220; İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, 237, 241; Tansel, *a.g.e.*, s. 52). Nicolo Barbaro ise 10 topun dört ayrı noktaya yerleştirildiğini haber vererek, üç topun hükümdarın sarayının

etmemesi için zeytinyağı ile sürekli yağlanmaktaydı¹⁹⁰. Fetih esnasında ihtiyaç üzerine onsekiz günde ayrıca bir top döken Urban, fetihten sonra da Fatih'in hizmetine devam etmiş ve 1463 yılında Bosna'da Yayçe Kalesi'nin muhasarası esnasında kale önünde toplar dökmüştür¹⁹¹. Bizans'ın elinde grejuva denilen Rum ateşi'nden başka, iki tekerlekli araba üzerine yerleşmiş, 12 küçük top namlusundan oluşan ve hemen ateşlenebilen, fındık büyüklüğünde kurşun atabilen bir silah ile birkaç top mevcuttu¹⁹². Dukas bu silahı Türklerin hemen öğrendiğini ve daha iyi bir şekilde imal ederek kullandıklarını belirtmektedir¹⁹³. Nicolo Barbaro ise Bizanslıların elinde iki top bulunduğunu ve bu topların Haliç'te bulunan Türk gemilerini bombaladıklarını belirtir¹⁹⁴. Z. Dolfin ise Bizanslıların elinde etkili silahlar bulunduğunu ve hatta yeteri kadar topa sahip olduklarını ileri sürer¹⁹⁵.

Fatih zamaanında devlet hizmetine alınan bir diğer topçu ustası Alman asıllı Nurembergli Jörg'tür. Fatih, 1456 Belgrad kuşatması esnasında, Sırbistan'ın ortalarında, Morava yakınlarında Krusevac'ta yabancı ustaların çalıştığı bir top dökümhanesi kurmuştur. Diğer taraftan, 1456 yılında Cont Ulrich de Cilly tarafından Bosna Dükü Stephan Kosaca'nın top dökücülüğü hizmetine gönderilmiş olan Jörg de bu bölgede bulunmaktaydı. Belgrad kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde Fatih geri dönmüştür. Ancak dört sene sonra yani 1460'ta bu bölge, Fatih ve aynı zamanda babasıyla mücadele etmek için Osmanlıların yardımını talep etmiş olan Stepan'ın oğlu Vladislav tarafından ele geçirildi. Alınan esirler arasında bulunan Jörg'ün

karşısına; üç topun Pigi, iki topun Cresu kapısına, dört topun da San Romana (Topkapu) kapısına yerleştirildiğini belirterek, Fatih'in elindeki en büyük toplardan birisini San Romano kapısının önüne yerleştirdiğini söyler (N. Barbaro, *Konstantiniye Muhasarası Ruznamesi*, s. 32-33). Bar baro muhtemelen sadece büyük toplardan bahsetmektedir. Zira daha önce de bahsettiğimiz gibi daha I. Kosova savaşı esnasında Balkanlardaki Osmanlı ordusunda irili ufaklı yüz kadar top bulunmaktaydı.

¹⁹⁰ Rivayete göre günde sekiz atış yapın bu top, on gün kadar atış yapıktan sonra aşırı ısınmadan dolayı infilak etmiş ve yanında bulunan Urban ile birlikte bir çok topçuyu öldürmüştür. Bk. Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, s. 255; Nicoara Beldiceanu Urban'a yaptığı hizmetlerinden dolayı bir timar verildiğinden de bahseder. Bk. Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 162. Urban'ın yaptığı hizmetlerinin unutulmaması için fetihten sonra İstanbul'un bir mahallesine "Topçu Urban Evleri Mahallesi" ismi verilmiştir. Bk. E.H. Ayverdi, "Fatih Devrinde İstanbul Mahalleleri", *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara 1958, s. 257.

¹⁹¹ A.N. Kennard, *Gunfounding and Gunfounders*, London 1986, s. 147.

¹⁹² Runciman, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁹³ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 163.

¹⁹⁴ Barbaro, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁹⁵ Emecen, *a.g.m.*, s. 28.

topçu ustası olduğu anlaşılınca, hayatı bağışlandı. Jörg, ailesi ile birlikte yüksek bir maaş ile hizmete alındı ve Süleyman Paşa'nın emrine verildi¹⁹⁶. Topçular arasına dahil edilen Jörg, 1463 yılında Bosna'da Bobovats Kalesi'nin muhasarası esnasında kale önünde beş metre uzunluğunda ve iki ayak çapında büyük bir top dökmüştür. Ancak bu büyük top muhasaranın kaldırılması üzerine orada terk edilmiştir¹⁹⁷. Bu top daha sonra Macar başkentine taşınmış ve Mohaç Savaşı'nın kazanılmasından sonra kralın sarayında bulunarak İstanbul'a getirilmiştir¹⁹⁸. Stepan'ın oğlu Vladislav, 1452 yılında Ivanis adlı bir başka Bosnalı topçu ile birlikte Fatih'in hizmetine girmiş ve 1456 Belgrad kuşatmasına katılmıştır¹⁹⁹. Fatih, 1466'da Stepan'ın oğlu Voyvoda Hersek Vladislav'a berât vererek, babasından kalan topraklardan istediğini almasına izin vermiştir²⁰⁰. Jörg, 1480 yılına kadar İstanbul'da hizmet ettikten sonra, Fatih tarafından İskenderiye'ye Mısır'ın fethi için ön araştırma yapmak üzere gönderilir. Babinger'e göre Fatih onun öteden beri casusluk yaptığından şüphelenmekteydi. Nitekim Jörg, İskenderiye'ye gittikten çok kısa bir süre sonra, Franciscon din adamları ile bazı tüccarların yardımıyla doğrudan Roma'ya giderek Papa IV. Sixtus'un hizmetine girmiştir²⁰¹. Jörg bir süre burada çalıştıktan sonra Frankfurt'a dönmüş ve orada top dökümüne devam etmiştir²⁰².

Meşhur top ustaları, bilhassa Almanlar, XV. ve XVI. asırda Güney-doğu Avrupa'ya yerleşmişlerdir. Bunların bir kısmı iyi ücret veren Osmanlı Devleti hizmetine bir kısmında diğer Avrupa krallarının hizmetine girmişlerdir²⁰³.

¹⁹⁶ Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 138-139, 396-397; Petroviç, s. 184; V.J. Parry "Barud", *El²*, I, 1062; Agoston, "Ottoman Artillery...", s. 28-29; S. Yerasimos, *Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman*, Ankara 1991, s. 111; Feridun Dirimtekin, "Belgrad'ın İki Muhasarası", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1956, II, 61. Jörg'ün '*Geschicht von der Türckey*' adlı bir kitabı bulunmaktadır. Eser ilk defa 1482-3 yılları civarında Almanya'da Memminger'de basılmış olup 1456-1480 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır (A. Vasiliev, "Jörg of Nuremberg, A Writer Contemporary with the Fall of Constantinople (1453)", *Byzantion* 10 (1935), 205-3209).

¹⁹⁷ A.N. Kennard, *Gunfounding and Gunfounders*, s. 95.

¹⁹⁸ Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âli Osman X. Defter* (nşr. Ş. Severcan), Ankara 1996, s. 216-7.

¹⁹⁹ Petroviç, a.g.m., s. 184.

²⁰⁰ Ciro Truhelka, "Dubrovnik Arşivinde Türk-İslâm Vesikaları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1955, I, 51.

²⁰¹ Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 396-397; A. Vasiliev, a.g.m., s. 208.

²⁰² Joseph Needham, *The Development of Iron and Steel Technology in China*, London 1964, s. 22.

²⁰³ Meselâ, Portekiz kralı Büyük Manoel (1495-1521) Almanya ve Flaman'dan büyük miktarda top ve topçu ustasını ülkesine getirmiştir. Carlo M. Cipolla, *Guns Sails and Empires*, London 1965, s. 31.

Osmanlı dökümhanelerinde yabancı ve yerli ustaların döktüğü ve savaşlarda ele geçirilenlerle Fatih Sultan Mehmed'in ordusundaki top sayısı kıza zamanda üçyüzü bulmuştur²⁰⁴. Tarihçi Pietro Ranzano'ya göre de bu bölgedeki topların çoğu Alman, Macar, Bosnalı ve Dalmaçyalı olan yabancılar tarafından imal edilmekteydi. Kuşatma aletleri de İtalyan ve Almanlar gibi, Avrupalı usta ve teknisyenler tarafından yapılmaktaydı. Özellikle Kuzey İtalyalı teknisyenler bu konularda öncü rolü üstlenmişlerdir.

Fatih döneminde Osmanlı hizmetine giren bir diğer Alman top ustası da Jörg'ün hemşehrisi ve adaşı olan "Maester George"dir. Maester George, Rodos adasında yaşamakta iken Fatih'in hizmetine girmiş, eşini ve çocuğunu alarak İstanbul'a yerleşmiştir. 1480 Mayıs ayında yapılan Rodos kuşatmasında Osmanlı ordusunda bulunmuş, adanın ve kalenin güzel bir haritasını da temin ederek Mesih Paşa'ya takdim etmiştir. Ayrıca kuşatmada ordudaki topların ve diğer ateşli silahların tanzimi işinin sorumluluğu da kendisine verilmiştir. Ancak, Maester George kuşatma esnasında, Hıristiyan olduğunu ve Osmanlı ordusu hakkında bütün bilgileri vereceğini vadederek düşman tarafına geçmiştir. Rivayete göre burada Rodos Saint John şövalyeleri için 16 büyük top dökmüştür²⁰⁵. Osmanlı kuşatmasının bütün şiddetiyle devam ettiği bir sırada Rodos Kalesi komutanı, Georg'tan mancınıkla bir atış yapmasını ister. Ancak George'nin attığı gülle kalenin duvarını yıkınca, casus olduğundan şüphelenilerek işkenceye tabi tutulmuş ve idam edilmiştir²⁰⁶. Rodos'un bu muhasarasında Osmanlıların kullandığı infilaklı tahrir bombaları çok etkili olmuş ve bu bombaların infilakı esnasında halk, kale ve kilise mahzenlerine sığınmıştır²⁰⁷.

Celalzâde Mustafa'nın belirttiğine göre, Rodos'un 1522 yılındaki kuşatması esnasında da kaledeki mahir bir topçu, Türk tarafına geçerek Müslüman olmuş ve ordu içinde yer almıştır. Celalzâde'nin adını vermediği

²⁰⁴ Feridun Dirimtekin, "Belgrad...", s. 63.

²⁰⁵ A.N. Kennard, *Gunfounding and Gunfounders*, s. 79.

²⁰⁶ Babinger, *Mehmed the Couqueror*, s. 396-398. Babinger, bu kuşatma esnasında George'den başka iki kişinin daha Osmanlı hizmetine girdiğinden bahseder. Bunlardan birisi sihir ve gizli bilimlerle uğraşan NegroPontlu Dimitrios Sophianos, diğeri de zengin bir ailenin genç üyesi Rodoslu Antonios Meligalas'tır. Her ikisi de bu kuşatma esnasında ölmüştür (Babinger, s. 396-397). Maester George hakkında daha fazla bilgi için bk. Ali Cengiz, "Fatih'in Top Döküm Ustası Georgius", *Askeri Tarih Bülteni*, 34 (1993), s. 42-45.

²⁰⁷ Asım Bıyık, *Ateşli Silahların Osmanlılara Girişi ve Yayılışı* (basılmamış bitirme tezi), İstanbul 1979, s. 12.

bu topçu, Türk askerinin çok iyi savaştığını ve düşmanın en ünlü adamlarını, hatta tüfekçibaşlarını öldürdüğünü söylemiştir²⁰⁸.

Fatih'in, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelmiş olan İtalyan, Macar ve Romen asıllı müşavirleri vardı. Babinger'e göre Avrupalı müşavirler olmasa idi İstanbul'un fethinin bu kadar çabuk gerçekleşmesi mümkün olamazdı. Kendisi de bir Hıristiyan olan Babinger, Fatih'in hizmetindeki Avrupalıların, bilhassa Avrupa'daki fetihlerde trajedik bir rol oynadığından bahsetmektedir²⁰⁹. Babinger, bu müşavirlerin Fatih nezdindeki rollerine ve tesirlerine dair iki örnek vermektedir. Fatih, 1466 tarihinde, Çanakkale Boğazı tarafından gelebilecek bir Venedik donanmasının baskınından korktuğunda Floransalı müşavirleri ile istişare etmiştir. Bu tehlike üzerine müşavirler, Sultan'a Hakâret Kalesi'ni²¹⁰ yapmayı tavsiye etmişler ve ayrıca yapılan kalenin topraklarını da tanzim etmişlerdir²¹¹.

Diğer örnek de Fatih'in gemileri karadan yürütmesi hadisesi ile ilgilidir. O'na göre bu buluşun uzun zamandan beri Fatih'e ait olmadığı şüphesi bulunmaktadır. Zira tarihçi Nicolo Barbaro'ya göre ona bu fikri veren, karadan gemi nakletme işinde çok maharetli olan Venediklilerden bir Hıristiyan mühendistir²¹². Bütün Venedik tarih kitaplarında geçen ve 1439 yılında

²⁰⁸ Celalzâde Mustafa, *Tabakatü'l-Memalik ve Derecâtü'l-Mesâlik, Geschichte Sultan Süleyman Kanunis Von 1520-1557* (nşr. Petra Kappert), Wiesbaden 1981, v. 95b-96a.

²⁰⁹ Murphy, *a.g.m.*, s. 18; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 82-83. Meselâ tarihçi Jacopo Languschi de Fatih'in İtalyan müşavirleri olduğunu ileri sürmektedir. Bk. F. Babinger, "Fatih Sultan Mehmed ve İtalya", (terc. Bekir S. Baykal), *Belleten*, XVII, 65, Ocak 1953, s. 53-54. "Fatih'in gayesi İtalyan müşavirler sayesinde bu memleketleri hakkında mümkün olduğu kadar doğru bilgi edinmek, garblıların harp sanatının ne dereceye kadar işe yaradığını denemektir". Bk. aynı makale, s. 58. Babinger, Fatih'in özellikle İtalyan müşavirleri seçmesinde muhtedi doktor Jacopo'nun (Hekim Yakub) tesirli rol oynadığını kuvvetle tahmin olunabileceğini söylerken (aynı makale, s. 63), Halil İnalçık da, Fatih'in yanında Floransalı, Cenevizli Raguzalı müşavirlerin olduğunu Babinger'den naklen kabul etmektedir (İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, 535).

²¹⁰ Babinger'in *Castello del vitupero, İstihkar veya hakaret kalesi* dediği ve hiçbir mana veremediği bu kale muhtemelen 1463 senesinde inşa edilen ve *Kal'a-i Sultaniye* adı verilen Çanakkale'deki kale olmalıdır (Metin Tuncel, "Çanakkale", *DİA*, VIII, 197).

²¹¹ Babinger, *a.g.m.*, s. 80.

²¹² Babinger başka bir kaynağa dayanarak bu kişinin muhtedi olduğunu söylemektedir (Babinger, *a.g.m.*, s. 80-82). Grekçe yazılmış bir Anonim Osmanlı Tarihi kitabında da, İtalyan asıllı bir mühtedi, Fatih'e bir zamanlar gemilerin Po ovasına karadan geçtiğini anlatarak, donanmayı Galata limanına sokmak için izin istedi ve aldığı emirle bu işi kolayca tamamladı. Bk. Şerif Baştaş, "XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihine Göre İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı", *Belleten*, XVIII, (1954) 69, s. 69.

Venedikli mühendislerce gerçekleştirilen benzeri bir hadisede, Adice ırmağından gemiler yukarıya doğru çıkarılmış ve daha sonra Garda gölüne karadan nakledilerek Brescia şehri zaptedilmiştir. Venedikli Hıristiyan mühendis bu olayı naklederek Fatih'e böyle bir fikir vermiştir. Ancak Venediklilerden yüzyıl önce, Aydınoğulları Beyi olan Gâzi Umur Bey 1338-9 yıllarında, bir sefer esnasında böyle bir olayı gerçekleştirmiştir. Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sinde ve Enveri'nin *Düsturnâme*'sinde de geçen olaya göre Gazi Umur Bey, Atina Körfezi'nden İnebahtı Körfezi'ne kadar olan Germe-hisar denilen yerdeki altı millik mesafeyi, gemilerini karadan aşarak geçirmiş ve İnebahtı yakınlarında bazı yerleri feth etmiştir²¹³. Bu hareketin başladığı yere o zamanlar "Umur Bey Limanı" ismi veriliyordu. Tarih kitaplarını, okmayı çok seven Fatih Sultan Mehmed'in Umur Bey'in kendi döneminde de bilinen bu tür kahramanlık hikâyelerinden habersiz olması ihtimali oldukça zayıftır. Diğer taraftan Hammer, karadan gemi yürütmenin tarihte defalarca gerçekleşen bir olay olduğunu ve dolayısıyla hiç de orijinal olmadığını, Fatih Sultan Mehmed'in, tarihteki birçok örneğinden esinlenerek bunu yapmış olabileceğini ve Venediklilerin olayının da çok yakın bir misal olduğunu belirtmektedir²¹⁴.

1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşı'nda ve Daha Sonra Osmanlılar Tarafına Geçen Fransız ve Avusturyalı Askerler: *Tâife-i Efrenciyân ve Nemçelüyan*.

Osmanlı saray teşkilâtında ve ordusundaki gayr-i müslim usta ve teknisyenler, devlete ait muhasebe defterlerinde şimdiye kadar buldukları birim içinde diğer fertlerle birlikte zikredilirken, Osmanlı Avusturya Savaşı'ndan sonra *tâife-i efrenciyân* adı altında ayrı bir grup olarak zikredilmeye başlanmıştır. Zira bu savaş esnasında Osmanlı saflarına katılan bir grup Avrupalı asker savaştan sonra da Osmanlı ordusu için çalışmaya başlamış ve kapukulu teşkilâtında özel bir statüde yeni bir grup oluşturmuştur. Bu grubun gelmesinden önce de saray teşkilâtında ve orduda bir kısım gayr-i müslim usta ve teknisyenler için ayrı bir grup kurulmaması bunların farklı branşlarda çalışmalarından ileri gelmekteydi. Savaştan sonra gelen efrenci taifesine mensup kişilerin ise bir grup teşkil etmeleri hepsinin 'profesyonel savaşçı' (lejyoner)

²¹³ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriyye II*, İstanbul 1988, s. 697; Enveri, *Düsturname-i Enveri*, İstanbul 1928, s. 42-45; Hikmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 43-45.

²¹⁴ Hammer, II, 286-7

olmasından ileri gelmekteydi. Bu savaş esnasında efrenci taifesine mensup kişilerin Osmanlı ordusuna katılmalarını ve daha sonra bir grup olarak hizmete devam etmelerini sırasıyla inceleyelim.

Osmanlılar, XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyılın başlarında biri Doğu'da biri Batı'da olmak üzere uzun süreli iki savaş dönemi yaşamışlardır. Bunların ilki 1578-1590 tarihleri arasındaki İran, diğeri de 1593-1606 Avusturya savaşıdır. Avusturya savaşında Osmanlı ordusunda, Tatar ordusunun yanında Eflak, Boğdan ve Erdel gibi vassal devletlerin Hıristiyan birlikleri de yer almaktaydı²¹⁵.

Osmanlı-Avusturya Savaşı esnasında sınırda bulunan birçok kale, her iki taraf arasında sık sık el değiştirmekteydi. Bu bölgede birçok uç kalesinden biri olan Papa Kalesi, 1594'te Osmanlılara, 1598'de tekrar Avusturyalılar'ın eline geçmiştir. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'daki çeşitli büyük devletler, o zamanın en iyi Alman, Fransız, Walloon ve İtalyan paralı askerlerinin bazılarını hizmete alıp kullanıyorlardı. Bu profesyonel askerler, en iyi silahları ve harp sanatının ileri tekniklerini bilirlerdi²¹⁶. Yeni tip el tüfeklerini ve toplarını çok iyi kullanan ve aslen Walloon askeri olan bu gruptan üçbin kadarını Avusturyalılar 1597'de Osmanlılara karşı savaşmaları için Papa Kalesi'ne yerleştirmiştir²¹⁷. Bir süre sonra kalede bulunan Avusturya, Alman, Erdel ve Macar askerleri ile Fransız askerleri arasında, Fransız askerlerinin bir yıllık maaşlarını alamamaları sebebiyle anlaşmazlıklar baş göstermiştir. 1600 senesinin ilk yıllarında Avusturyalılar Fransa ile yaptığı bir savaşı kaybetmiştir. Öte yandan Avusturya kralı, kalede huzursuzluk çıkaran Fransızları tehdit ederek kaleyi terk etmelerini istemiştir. Bu isteği reddeden Fransızlar, Avusturya tehdidinden korktukları için, Budin'de bulunan Serdarıekrem Lâlâ Mehmed Paşa'ya ve İstolni-Belgrad Muhafızı, Bosna Beylerbeyi Derviş Paşa'ya bir kaç adam ile birlikte birer mektup gönderdiler. Mektuba göre, uzun zamandan beri maaşlarını alamayan bu Fransız askerleri, maaşlarının ödenmesi kaydıyla Osmanlıların hizmetine girmeye hazır olduklarını belirt-

²¹⁵ Rycout, a.g.e., s. 183; Marsigli, s. 112; BA, *Mühimme Defteri*, nr. 83, hüküm 108 ve 369.

²¹⁶ V.J. Parry, "The Reign Of Sulaiman the Magnificent, 1520-66", *A History of the Ottoman Empire to 1730*, ed. M.A. Cook, Cambridge 1976, s. 96; a. mlf., "Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617", (terc. N. Ülker), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV (1989), İzmir, s. 165; J. Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, (terc. F. Doruker), İstanbul 1995, s. 252.

²¹⁷ Naimâ, *Tarih*, İstanbul 1864, I. 226.

mişlerdir²¹⁸. Bunun üzerine Mehmed Paşa, Kethüda Abdi Ağa'yı ve İstolni-Belgrad Sancak Beyi Arnavud Hasan Paşa'yı on bin asker ile Papa Kalesi'ne gönderirken, Derviş Paşa'ya da konuyla ilgili bir mektup yolladı. Osmanlı birlikleri bu kaleye geldiklerinde kaledeki Fransızların, Macarları, Avusturyalıları ve kendilerinden olmayan askerleri öldürüp, kalanları esir, mallarını da yağma ettiklerini gördüler. Fransız askerleri, Osmanlı birliklerine ellerinde bulunan esirlerin ve ganimetin bir kısmını vererek itaatlerini bildirmişlerdir²¹⁹. Kalede üç bin kadar asker bırakan Osmanlı kuvvetleri geri dönmüşlerdir.

Bu arada Osmanlılar ile Fransız askerleri arasında üç ahidname imzalanmıştır²²⁰. Anlaşmaya göre askerlere, Osmanlıların hizmetinde kaldığı sürece maaşları düzenli olarak ödenecektir. Ayrılmak isteyen olursa o da ayrılmakta serbest olacaktır. Ayrıca Fransız beyleri gönderdikleri mektuplarda İslâm askerine karşı savaştukları için hata yaptıklarını, üstelik Osmanlı ile Fransa Devleti arasında uzun zamandan beri dostluk bulunduğunu da belirterek, Papa Kalesi zindanlarında bulunan 150 Türk mahkumun da serbest bırakılacağını taahhüd etmişlerdir. Fransızlar Osmanlılardan Avusturyalıların kendilerine ödedikleri miktarda maaş istemişlerdir.

Belgrad'ta bulunan Mehmed Paşa vasıtasıyla İstanbul'a haber gönderilerek Fransız askerlerinin istekleri iletilmiştir. Toplam altmış bin altın tutan bu isteğin bir kısmı ordu hazinesinden, kalan kısmı da merkez hazinesinden ödenmiştir²²¹. *Solakzâde Tarihi*'nde ve muhasebe kayıtlarında da görüldüğü gibi, Papa Kalesi'ndeki bu askerlerin bütün istekleri yerine getirilmiştir. Ayrıca altın bir zincir ve harçlık da söz verildiği üzere teslim edilmiştir²²².

²¹⁸ *Naîmâ*, I, 226; *Peçevi*, II, 214; Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien 1988, *Beihefte Zur Wiener Zeitschrift Für Die Kunde Des Morgenlandes*, Band 14, s. 107.

²¹⁹ Caroline Finkel, "French Mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593-1606; The Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. LV, Part 3, 1992, 460-462. L. Fekete bu Fransız askerlerinin Vallon olduklarını ve daha fazla para alabilmek için Osmanlı tarafına geçtiklerini belirtmektedir (L. Fekete, "Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366-1699", *Bellekten*, XIII, 52, 1949, s. 674).

²²⁰ Finkel, *ag.m.*, s. 461.

²²¹ *Mevâcib-i tâife-yi efrencân-ı fransa ki an kale-yi Papa amedend ve itaat kerdend* 3 781 920 akçe, BA, KK., *İcmâl*, nr. 1885. *Naîmâ*, I- 226; *Peçevi*, II, 214; *Solakzâde*, II, 407-408; *Uzunçarşılı*, *Osmanlı Tarihi*, s. 82;

²²² *el-mubayaât: an yed-i bazı kesân ki bahâ-yi esb ve zeyn-i sim ve raht ve gayrihi berây-ı kapudanân-ı efrenc ma' çoka ve zincir*, 131 160 akçe. BA, KK., *İcmâl*, nr. 1879, s. 16; *el-ihracât: be cihet-i nafakay-ı me'kulat-ı efrencân ma' harc-i zincir...* 17 960; BA, KK., *İcmâl*, nr. 1879, b. 17.

Papa Kalesi'ndeki askerler, istedikleri para ve altın zincir gelince kaleyi Osmanlılara teslim etmişlerdir²²³. Osmanlılar da kalede 700 kadar Fransız askerini muhafız olarak bırakarak çekilmişlerdir.

Bu esnada Avusturyalılar kalenin Fransız askerlerinin eline geçtiği haberini aldıklarında, çok sayıda asker ve topla Papa Kalesi'ne saldırdılar. Fransız askerleri bir ay kadar kaleyi savundularsa da, beklenen Osmanlı yardımı zamanında yetişmeyince bir gece gizlice Osmanlı idaresindeki İstolni-Belgrad'a kaçtılar²²⁴. Avusturyalıların takibinden, gece ve çetin kış şartlarından dolayı çoğu yolda ölen bu askerlerden ancak dört Frenk beyi ve dört-beş yüz kadarı kaleye ulaşabilmiştir. Gelen askerlerin bir bölümü Belgrad'ta diğerleri de İstolni-Belgrad'ta alikonulmuştur²²⁵.

Orduya katıldıkları ilk sene bu askerlere 12 milyon civarında akçe dağıldı²²⁶. Ayrıca onlara maaş veya nafaka-harçlık²²⁷ olarak da çok miktarda altın para ödendi²²⁸. Temmuz 1602-Şubat 1603 arasındaki sekiz ayda ödenen meblağ üç buçuk milyon akçadır. Ek olarak on iki bin akçe da yaralı askerler için²²⁹, ayrıca kırk bir akçe da onlara verilen in'amat için harcanmıştır²³⁰.

Tecrübeli top ve tüfek kullanıcısı olan Fransız askerleri, İstolni-Belgrad varoşlarında bir süre göz hapsinde tutularak durumları kontrol edildi²³¹ ve daha sonra Osmanlı ordusuna dahil edildiler²³². İlk önce 400 kadar Fransız askeri, Tiryaki Hasan Paşa'nın birlikleri ile birlikte Kanije kuşatmasına gönderildi. Askerler yollarının üzerinde bulunan Bolendvar palankasını ele geçirdiler. Fransız askerleri, Peçuylu'nun ifadesine göre Kanije kalesinin fethi

²²³ *Solakzâde*, II, 407.

²²⁴ *Naîmâ*, I, 226; Finkel, *a.g.e.*, s. 107.

²²⁵ Kaleye ulaşan Fransızlar hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Bunların sayısının en az 400 ile en çok 700 olduğu tahmin edilmektedir (Topçular Kâtibi Abdülkadir, s. 220; *Peçevi*, II, 214-215; Katip Çelebi, *Fezleke*, I, İstanbul 1286, s. 89; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I, 198-199).

²²⁶ *Mevâcib-i efrencân-i fransa ki an kale-yi Papa âmedend ve itaât kerdend* 11 830 820 akça. BA, KK., *İcmâl*, nr. 1879, 8 Zilkade 1007-7 Zilkade 1009 (2 Haziran 1599-10 Mayıs 1601) tarihli ordu mevâcib defteri.

²²⁷ *Mevâcib-i cemaât-i efrencân ber vech-i harçlık* 169 000. BA, *MMD*, nr. 6766.

²²⁸ *În'am be-kapudanân-ı fransa bera-yi hûdşân ve paha-yi zincir-i mezburin* 398 000 akça. BA, K. K., *İcmâl*, nr. 1879, s. 15.

²²⁹ *el-ihracât be-cihet-i harc-i mecruhan-i efrencân* 12 000 akçe. BA, KK., *İcmâl*, nr. 1885, s. 15.

²³⁰ *În'am be efrencân-ı fransa* 39 960 akçe. BA, KK., *İcmâl*, nr. 1885, s. 14

²³¹ Topçular Kâtibi Abdülkadir, s. 220.

²³² *Peçevi*, II, 219; Finkel, *a.g.e.*, s. 108; Finkel, *a.g.m.*, s. 463.

için Osmanlı askerlerinden daha çok çaba sarfetmişlerdir²³³. Buranın fethinden sonra Budin ve başka yerlerin fethi ve savunmasına 'da katılmışlar ve kayda değer yararlılıklar göstermişlerdir²³⁴.

1600-1601 yılının kışında bunların bir kısmı Müslüman olmuştur. İçlerinden bir bey de Müslüman olarak Mehmed adını almış ve Semendire'ye sancak beyi olarak tayin edilmiştir²³⁵. Koronlu adında bir başka Fransız askeri de 1604 yılında Müslüman olmuş ve İbrahim adını alarak yine Semendire'ye bey olmuştur²³⁶. Fransız askerlerinin başında bulunan Monclas adlı bey de Müslüman olmuş ve İbrahim adını alarak yine bu grubun başına geçmiştir²³⁷.

1601 yılında 400 kadar Fransız askeri İstolni-Belgrad'ı Avusturyalılara karşı savunmak için 1602'de de geri almak için savaştılar. Topçular Kâtibi Abdulkadir bu savaşlarda Fransız askerlerinin " *harbî Macar tüfengleri* ile ve itaât bayrakları ile meydân-ı sâfda hizmet-i padişâhîde cân ü dilden guzât-ı müslimîn ile aduvv u küffâra tûğ tûfengler ile" harbettiklerini belirtir²³⁸.

Papa kalesinden gelen Fransız askerler, Osmanlıların tüfekli askere ihtiyaçları olduğu bir dönemde orduya katılarak, Osmanlı askerleriyle birlikte birçok mücadeleye girmişlerdir. Fransız askerlerinin bir kısmı bu bölgedeki çeşitli savaşlara katıldıktan sonra memleketine dönerken, bir kısmı savaş sonunda İstanbul'a gitmiştir. Bu askerlerin İstanbul'a girişini, gösterişli silahları ve selamlama atışlarını padişah gizlice takip etmiş ve çok memnun olmuştur. Onlara birçok ihsanda bulunmuş ve oldukça iyi maaş verilmesini istemiştir. Finkel, bu askerlerin Galata civarında bir yere yerleştirildiklerini belirtir. 1606 yılında Fransız elçisi Gontaut Biron de Salignac, İstanbul'daki bu askerlerin sayısının 200 kadar olduğunu ve ancak 120'sinin Fransız, diğerlerinin Alman ve İtalyan olduğunu belirtir²³⁹.

Osmanlı hizmetine giren bu askerler çeşitli gruplar halinde dağıtılarak savaşlara veya muhafaza ile ilgili görevlere gönderilmişlerdir. Ancak bu askerlerin sayılarını tesbit etmek oldukça güçtür. 1607 yılında bu askerlerin bir

²³³ Peçevi, II, 218; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 83.

²³⁴ C. Orhonlu, *Telhisler*, s. 51-52.

²³⁵ Topçular Kâtibi Abdülkadir, s. 243; Finkel, *a.g.m.*, s. 462-3.

²³⁶ Finkel, *a.g.m.*, s. 463, 108; Orhonlu, *Telhisler*, s. 51-52.

²³⁷ Finkel, *a.g.m.*, s. 464.

²³⁸ Topçular Kâtibi Abdülkadir, s. 252, 254, 267.

²³⁹ Finkel *a.g.m.*, s. 465

kısmı Şaban Paşa'nın komutasında Tuna civarında Kazak kuvvetleriyle savaşmaya gönderilirler. Aynı yılın Kasım ayında ise bunlardan sadece 35 kişi kalmıştır. 1608 senesinde bunların bazıları Erdel'de iken, 1610 senesinde 70-80 kadarı da İran'a Safevilerle savaşmak üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu sefer esnasında Çaldıran Sahrasında bulunan Bâyezîd isimli kalenin fethi ile görevlendirilen bir Firenk Bey'i, bir miktar asker ve iki darbzen ile kısa sürede bu görevi yerine getirmişlerdir²⁴⁰. 1613 yılında ise Gabriel Bathory'e karşı Osmanlı kuvvetleri arasında yer almışlardır. 1614 yılında yine Kazak'lara karşı savaşmak üzere Tuna'da bulunmuşlardır. 1621 yılında Sultan II. Osman'ın Hotin seferine katılmış olan Fransız ve Almanlardan oluşan birliklerin 700 kişi olduğu belirtilmektedir. Ancak savaştan sonra bunların çoğu kaçmıştır²⁴¹.

Osmanlı idaresi tarafından *kapukulu tâifesi* içine dahil edilen ve özel bir statüye tabi tutulan bu Fransız ve Avusturya asıllı askerlere, savaşta oldukları esnada ordu hazinesinden, saray hizmetine girdikten sonra da merkez hazineneden maaş ödenmiştir²⁴². Hazineye ait muhasebe defterlerinde bu askerler, *tâife-i efrencân-ı Fransa*, *tâife-i efrenciyân*, *tâife-i efrencân ve nemçeyân* başlıkları altında kaydedilmiştir. Merkez hazinesinden bu askerlere ödenen parayı gösteren ilk maaş defteri Mart 1613-Mart 1614 dönemine aittir²⁴³. Diğer Osmanlı arşiv belgelerinde Papa Kalesi'nden gelen bu askerlerden *frenk tâifesi* veya *frenkten gelen kapudanlar* diye bahsedilmektedir²⁴⁴.

Osmanlı hizmetine giren ve çeşitli birimlere dağıtılan bu askerlerden 44 kadarı *ehl-i hıref* teşkilatı içine dahil edilmiştir. İlk merkez hazinesi *ehl-i hıref* defteri kaydında sayıları 44 olan *tâife-i efrencan ve nemçelüyana* dair kayıtlar 1629 yılına kadar aynı şekilde devam etmektedir. 1613-14 yılına ait maaş defterlerinde *tâife-i efrencan ve nemçeyân* olarak zikredilen²⁴⁵ 44 kişiye

²⁴⁰ Topçular Kâûbi Abdülkadir, s. 463.

²⁴¹ Finkel, *a.g.m.*, s. 466.

²⁴² Finkel, *a.g.m.*, s. 108, 273.

²⁴³ BA, MMD 2725 numaralı defter çürük olduğu için görmek mümkün değildir. Finkel, *a.g.m.*, s. 467.

²⁴⁴ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 105.

²⁴⁵ Belgede bahsedilen Nemçelü/Avusturyalı askerler ise 1605 Estergon savaşında Osmanlı safalarına geçmiş olan bir grup askerden kalanlardır. Salignac'ın daha önce bahsettiği Almanlar ve İtalyanlardan bir kısmı bunlardır (Finkel, *a.g.m.*, s. 464).

ödeme yapıldığı kayıttır. İlk kayıttan sonra elimizde mevcut kayıt 1622 tarihlidir²⁴⁶. Daha sonrakiler 1625-1626²⁴⁷, 1627²⁴⁸, 1627-1628²⁴⁹, 1629²⁵⁰ tarihlerine aittir. Bu tarihlere ait muhasebe defterlerindeki kayıtlara göre *tâife-i efrenciyân ve nemçelüyan*'ın sayılarının 44 kişi olarak devam ettiği görülmektedir²⁵¹.

1629 tarihine kadar olan belgelerde 44 kişinin ismi ve aldığı günlük ücret kaydedilmiştir. Meselâ, Yusuf müslim-i nev ayda 10 altın, Koronil, *reîs-i tâife-i mezbûre* ayda 100 altın, on kapudandan birine ayda 50 altın diğerlerine 10'ar altın, 8 çavuşa yine 10'ar altın, 5 onbaşıya da yine 10'ar altın aylık verilmektedir. Ayrıca bir de ayda 10 altın alan dragman (tercüman) bulunmaktadır. Bunlardan başka aylık 10'ar ve 5'er altın alan rütbesiz 18 kişi daha vardır. Aynı dönem Osmanlı askerlerinin maaşları ile karşılaştırıldığında bu kişilerin oldukça iyi maaş aldığı görülmektedir. Nitekim verilen ücretler akçeye çevrildiğinde ayda 10 altın günde 40 akçaya tekabül etmektedir. Aynı dönem *yenicheri bölük ağaları* ise günde 25 akça almaktadırlar²⁵².

1634-1635 yılına ait maaş icmal kaydında bu kişilerin 25 kişi²⁵³, 1639-1640²⁵⁴ ve 1641-1642²⁵⁵ yıllarına ait muhasebe defterlerinde ise 4 kişi kaldığı görülmektedir. Burada dört kişinin ismi ile aldığı maaş yazılmıştır. Ayrıca bunlar için sadece *cemaat-i tâife-i efrenciyân* ifadesinin kullanılması *nemçelüyan* taifesinden hiç kimsenin kalmadığını göstermektedir. Sayıları giderek

²⁴⁶ BA, MMD, nr. 788, 1031 tarihli, s. 692 masar mevaci, s. 728 recc mevaci, s. 730 reşen mevaci, s. 732 lezzet mevaci.

²⁴⁷ BA, MMD, nr. 520 masar mevaci, s. 522 recc mevaci, s. 524 reşen mevaci, s. 526 lezzet mevaci.

²⁴⁸ BA, İbnü'l-Emin, Hariciye, nr. 24, 1037 senesi masar mevaci. Belge için bk. Ek 2.

²⁴⁹ BA, MMD, nr. 803, 1038 yılı mevaci defteri, s. 187 masar mevaci, s. 188 masar mevaci, s. 180 lezzet mevaci, s. 172 reşen mevaci, s. 174 recc mevaci; BA, MMD, nr. 827, 1038 yılı reşen mevaci, s. 778.

²⁵⁰ BA, MMD, nr. 794, s. 633.

²⁵¹ BA, MMD, nr. 807, s. 520-526, Belge için bk. Ek 1.

²⁵² Finkel, a.g.m., s. 468.

²⁵³ *İcmâl-i mevâcib-i tâife-i efrenciyân ve nemçeyan der vacib lezzet sene 1044 an hizane sitaden fermude be-mukabele-i ihrac şud, neferan 25, el-Mukarrer 50002, Yalnız ellibiniki, 5 Recc 1044*. BA, İbnü'l-Emin, Hariciye, nr. 159, sene 1044. Belge için bk. Ek 2.

²⁵⁴ BA, MMD, nr. 797, 1049 senesi mevacileri, s. 126. Belge için bk. Ek 3.

²⁵⁵ *İcmâl-i mevâcib-i tâife-i efrenciyân der vacib masar sene 1051 ile mukabele el-vaki şud, neferan 4, fi yevm 150, el-mukarrer 13275, yalnız onüçbinikiyüzümüşbeş akça*. BA, İbnü'l-Emin, Hariciye, nr. 26, sene 1051. belge için bk. Ek 2.

azalan bu kişilerin 1657²⁵⁶, 1657-1658²⁵⁷ ve 1670²⁵⁸ tarihli belgelerde bir kişi²⁵⁹ kaldığı görülmektedir.

1620'lerden sonraki maaş listelerinde, 44 askerin isimleri ve aldıkları maaşlar belirtilmektedir. Ancak kayıtlar duyulduğu gibi yazıldığı için isimleri okumak hayli güçtür. Caroline Finkel bu listelerdeki isimlerin daha önceki Papa Kalesi'ndeki isimlerle aynı olmadığını belirtir. Ona göre Papa kalesindeki kişiler ya ölmüşler veya ihtida etmişlerdir²⁶⁰. Bu listelerde yer alan *efrenciyân* ve *nemçelüyan* tâifesi, Papa kalesinden gelen Fransız askerleri gibi barış zamanlarında İstanbul'da bulunmuşlar, diğer zamanlarda da çeşitli seferlere götürülmüşlerdir²⁶¹.

Müşahere horân defterlerinde ilk defa 1613 tarihinde 44 kişilik bir grup olarak kayda geçen *taife-i efrenciyân* ve *nemçelüyanın* faaliyetleri hakkında arşiv defterlerinde ayrıca bir bilgi bulunmaktadır. Ancak bu tarihten 1670 tarihine kadar ayrı bir grup olarak *ehl-i hıref* defterlerinde kaydı bulunan bu grubun faaliyetleri hakkında bazı tahminlerinde bulunabiliriz. Bu grubun içinde bulunduğu defterde *topçular*, *top arabacıları*, *cebeciler*, *tabbahin-i hâssa*, *mehteran-ı hâssa* gibi ordu hizmetinde bulunan cemaatlar bulunmaktadır. Hemen hepsi Avrupa asıllı olan efrenciyân cemaatinin mensuplarının ihtida etmelerinden sonra bile bu cemaatten ayrılmamaları ortak bir mesleklerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Dikkati çeken bir diğer nokta da sayılarının giderek azalmasına rağmen grubun tamamlanmasıdır. Bu da cemaat mensuplarının yaptığı işin giderek diğer cemaatlar tarafından yapılmasından kaynaklanmaktadır. *Tâife-i efrenciyânın* ordu ile irübâtının, çok iyi silah kullanmaları sebebiyle özel bir silahlı birim olmaları noktasında olduğu tahmin edilebilir. Bu cemaat mensupları çok iyi tüfek kullanan ve

²⁵⁶ *Mevacib-i Roka Frenk an taife-i efrenciyân der vacib lezez sene 1065, an hizane sitaden fermude, fi yevm 30, el-mukarrer 2655*. BA- İbnü'l-Emin, Hariciye, nr. 28. Belge için bk. Ek 2.

²⁵⁷ BA. MAD, nr. 6300, 1068 senesine ait *Roka Frenk*'in mevaciblerinin havi. yevmi 30 akça.

²⁵⁸ *Mevacib-i taife-i efrenc, nefer 1, fi yevm 30, el-mukarrer 2655 senevi 10620 akça*. Ö.L. Barkan, "1079-1080 (1669-1670) Mali yılına ait bir Osmanlı Bütçesi", *İktisat Fakültesi Mecması*, 17, 1955-56, s. 228; Murphy, *a.g.m.*, s. 18.

²⁵⁹ Sarayda çeşitli sanatlara ait bölükler bulunmaktadır. Mevcudu olmayan bölüklerden lüzumlu görülenin teşkiline ihtiyaç hasıl olursa, ustasını bulur bulmaz bir kişilik te olsa bölüğü teşkil edip ismi deftere yazılırdı. Bu o sanatın önemine göre değişen bir durumdur (Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hıref...", s. 25).

²⁶⁰ Finkel, *a.g.m.*, s. 468.

²⁶¹ Amiral Hasan Paşa'nın 1627 yılındaki Özi seferinde ordusu arasında *efrenc sipahileri* bulunmaktaydı (BA, *Mühimme Defteri*, nr. 83, nr. 66). Bunlar muhtemelen bu kişilerden idi.

Avrupa'daki yeni silah teknolojisi hakkında bilgi sahibi olan kişiler olduklarından ayrıca topçu cemaati ve dökümcü cemaatine müşavirlik vazifesinde de bulunmaktadır. Her ne kadar haklarında fazla bilgi bulunmasa da bu cemaatin Avrupa'daki yeni ateşli silah teknolojisinden haberdar oldukları ve bu teknolojiyi Osmanlıya aktarmada bir köprü vazifesi gördükleri muhakkaktır.

Osmanlı Devleti'nin çeşitli askeri birimlerinde bulunan Avrupa asıllı gayr-i müslim usta ve askerlerin, yeni gelişen Avrupa ateşli silah teknolojisinin Osmanlıya aktarılmasında önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bu aktarımın efrenci taifesine mensup kişilerin çokluğu ve keyfiyeti ile ilgili bir husus olduğu da dikkat çekmektedir. Ayrıca Osmanlılar bu kişileri ihtiyaç olduğu alanlarda istihdam ederek eksikliğini gidermeye çalışmıştır. Ateşli silahların yeni yeni geliştiği dönemlerde dökümcü ustalarına verilen önem bu konunun yeteri kadar gelişmesinden dolayı usta kullanıcı ve atıcı gruplarına kayması istihdam alanlarını ihtiyaç gösterdiği yerleri de belirlemektedir.

Netice olarak eksik bilgilere ve malzemelere rağmen tesbit edildiği kadarıyla tâife-i efrenciyân adlı gayr-i müslim Avrupa asıllı usta ve teknisyenlerin, Osmanlı askerî tarihinde daha geniş bir şekilde incelenilmesi gereken önemli bir yere sahip olduğu söylenilebilir. Zirâ tâife-i efrenciyânın, Avrupa'daki yeni teknolojik gelişmelerin Osmanlı dünyasında tanınması ve aktarılmasındaki önemi yanında, bilgi akışı ve karşılıklı etkileşimler açısından da mühim bir konumu bulunmaktadır*.

* Çalışmam süresince, yorumlarıyla yol gösteren sayın Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

دفتر طابعه دارالحکومت کتبه ماه و در سال ۱۰۳۵

The table consists of 10 columns and 10 rows of handwritten entries. The entries are organized into several groups, with some rows containing multiple entries per column. The handwriting is in Persian script. At the bottom of the page, there is a signature and a date: "کتابخانه ملی ایران" and "۱۳۰۲".

بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره
بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره
بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره
بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره
بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره
بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره
بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره
بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره
بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره
بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره	بهره

Ek 1. "Defter-i mevâcib-i tâife-i efrençiyân ve nemçeyân der vâcib sene 1035", BA, MMD, nr. 807, s. 520.

A

Handwritten document A, featuring Arabic script and a signature. The text includes "قلم بردار" (Qalam بردار) and "بسم الله الرحمن الرحيم" (Bismillah). The document is dated 1044 and mentions "Ali Emiri, Hariciye, nr. 159".

B

Handwritten document B, featuring Arabic script and a signature. The text includes "قلم بردار" (Qalam بردار) and "بسم الله الرحمن الرحيم" (Bismillah). The document is dated 1037 and mentions "Ali Amiri, Hariciye, nr. 24".

C

Faded handwritten document C, featuring Arabic script. The text is mostly illegible due to fading. The document is dated 1065 and mentions "Ali Emiri, Hariciye, nr. 28".

D

Handwritten document D, featuring Arabic script and a signature. The text includes "قلم بردار" (Qalam بردار) and "بسم الله الرحمن الرحيم" (Bismillah). The document is dated 1051 and mentions "Ali Emiri, Hariciye, nr. 26".

Ek 2. A. BA, Ali Emiri, Hariciye, nr. 159, sene 1044.

B. BA, Ali Amiri, Hariciye, nr. 24, sene 1037.

C. BA, Ali Emiri, Hariciye, nr. 28, sene 1065.

D. BA, Ali Emiri, Hariciye, nr. 26, sene 1051.

The image displays a page of handwritten musical notation, organized into several systems. Each system consists of a long horizontal staff with notes and rests, and a smaller staff below it with additional notes and markings. The notation is written in a cursive style, characteristic of handwritten musical manuscripts. The page contains approximately 10 such systems, with some systems having multiple smaller staves below the main one. The notes are connected by lines, and there are various symbols and markings throughout, including what appears to be a key signature or time signature at the beginning of some systems. The handwriting is dense and detailed, suggesting a complex musical composition or a specific set of exercises.

Handwritten notes and calculations on the left page, including a circular stamp that reads "MÜHÜRÜ" and "M. AYDILUZ".

1	2	3	4	5
...
...				
...				
...				

Handwritten notes and calculations on the right page, including a circular stamp that reads "MÜHÜRÜ" and "M. AYDILUZ".

1	2	3	4	5
...
...				
...				
...				